मतया: स्मारिका
२०६३

प्रकाशक
न्यकू जात्रा मतया: संचालन समिति
चक्रबहिल, ललितपुर - १२ क्षेत्र नं. 3

प्रकाशित मिति
वि. सं. २०६३/०४/२५
ने. सं. ११२६ गुंलागा: पारु

सर्वाधिकार
प्रकाशकमा
प्रकाशित संख्या
१००० प्रति

कम्प्यूटर संयोजन
"ख्वींगु नेपा: पब्लिकेशन (प्रा.) लि."
मंगलबजार, ललितपुर, नेपाल ।

प्रकाशक

न्यकू जात्रा- मतया: प्रकाशन समिति
चक्रबहिल, ललितपुर - १२
क्षेत्र नं. ३

जेष्ठवर्ण महाविहार, ज्याबाहाः बही छगू अध्ययन

हेराकाजी बज्राचार्य

परिचय

समाजयात शिक्षित यानाः धर्मानुकुल जीवन हनावनेत माःगु बुद्धधर्मया शिक्षा-दिक्षा बिइगु व थ्व हे धर्मलिसे स्वापू दुगु अनेक धार्मिक व सांस्कृतिक जयाभ्वःत न्ह्याकावनेगु प्रमुख स्थलया रुपय् थनया बौद्ध विहारयात कयातःगु दु। मूल रुपं बुद्धधर्मय् समर्पित जुयाः बौद्धसंघय् प्रवेश जुइगु पवित्र स्थल बौद्ध विहार खः। बौद्धसंघया दुजःपिन्सं अर्थात प्रव्रज्या अथवा चुडाकर्म याना संघय् प्रवेश जूपिं बौद्धविहारया दुजःपिन्सं विहारया नियमय् च्वना विहारय् यायेमाःगु धार्मिक व सांस्कृतिक ज्याभ्वः पूवंकेगुया नापं विहारया छ्चाखेरं वास यानाच्वंपिं बौद्ध उपासक- उपासिकापिं नापं क्वात्तुक स्वापू तया विहारयात संरक्षण व सम्वर्द्धन यायेगु ज्या यानावयाच्वनीगु जुल।

नेपालमण्डल अर्थात नेपाःगालय् नीस्वनातःगु बौद्धविहारयात थनया बौद्ध समाजं मूलरुपं बाहाः व बहीया ल्याखं निथीकथं नालावयाच्वंगु दु। थ्वहे निथीकथंया बौद्धविहारय् नेपाःया परम्पराकथं प्रवज्या ग्रहण याकाः संघय् दुथ्याकेगु ज्या थौं तकं न्ह्यानाच्वंगु दनि। थुकथं भिक्षुत्व ग्रहण यानावयाच्वंपिन्त थन बज्राचार्य भिक्षु, शाक्यभिक्षु ब्रम्हचर्यभिक्षु व चैलक भिक्षुकथं म्हसीकावयाच्वंगु जुल। थ्व प्यथीकथंया बौद्धसंघया दुजःपिं मध्यय् बहीविहारय् बन्दे लुइपिन्त 'ब्रम्हचर्यभिक्षु' धाइगु खःसा चिबाहालय् बन्दे लुइपिन्त 'चैलक भिक्षु' धाइगु खः। बाहालय् बन्दे लुइपिन्त 'बज्राचार्य भिक्षु' वा 'शाक्य भिक्षु' धाइगु खः। थौंकन्हय् थ्व प्यथी कथंया बौद्धसंघया पिन्त बज्राचार्य भिक्षु व शाक्यभिक्षु कथं म्हसीका वयाच्वंगु जुल। थुपिं हे बौद्धसंघपिं मुनाः थःथःपिनिगु बाहाः बहीलिइ यायेमाःगु ज्या पूवंकेगुया नापं बाहाः बहीयात सुरक्षित यानाः बुद्धधर्म व बौद्ध संस्कृतियात जीवन्तता बियावयाच्वंगु जुल। थुकथं संरक्षण जुयावयाच्वंगु बौद्धविहारत मध्यय् नेपालमण्डलया प्राचीनतम् ललितपुर नगर दुने आपालं विहारत धःस्वानाच्वंगु दनि।

ललितपुर नगरया थासंथासय् विभिन्न इलय् सलंसःया ल्याखं तःधंगु, चीधंगु बाहाः, बही, कचाबाहाः, कचाबही, देगः, चैत्य, धर्मधातु मण्डल व आपालं बुद्ध बोधिसत्वपिनिगु मूर्ति, बौद्ध देवीदेवतापिनिगु मूर्ति निर्माण जुवंगु जुयाः थ्व थाय्यात प्राचीनकालं निसें हे बौद्ध नगरीया रुपय् म्हसीका वयाच्वंगु दु। बुद्धधर्मय् आपालं श्रद्धाभावकपिं जुजु निसें कयाः सर्वसाधारण जनतातयगु नैतिक समर्थन,

आर्थिक सहयोग, जनश्रमदान व धार्मिक आस्थां निर्माण जुवगंगु थनया बौद्धविहार व थुकीयागु हे माध्यमं ब्वलनाच्वंगु धर्मयात थौं तक्क सकलें जानाः संरक्षण यानावयाच्वंगु थनया विशेषता खः।

यल नगरय् निर्माण जुयाच्वंगु आपालं बौद्धविहारत मध्यय् मू बाहाःया ल्याखय् भिंज्याबाहाः व मू बहीया ल्याखय् नीन्याबही कथं नालावयाच्वंगु दु। थनया नीन्यागू मू बहीविहार मध्यय् 'ज्याबाहाः बही' छबही नं खः। थुगु बहीविहारयात ज्येष्ठवर्ण महाविहार धकाः नां छुना तःगु दु। ज्याबाहाः बहिनापं स्वापू दुगु थीथी अभिलेखय् थुगु बहीयात 'जेष्ठ विहारि' 'ज्याथ बाहार', 'ज्याथबाहार बहिर', ज्याथा विहारि, ज्याबाहार बहिर कथं म्हसीका तःगु दु। थुकथं थीथी कथं नां बियातःगु थुगु विहारयात थकालिगु वा ज्याथःगु विहारया ल्याखं 'जेष्ठ विहार'-'ज्याथविहार' धयावंगु यात लिपा विहारया सत्ता बाहाः तयाः थुकी बही नं तनायंका 'ज्याथ बाहार बहिर जुजं ज्याबाहाः बही जुवंगु जुल, गुगु थौं

तकं धायेगु यानाच्वंगु दनि ।

ज्याबाहाःबही यलया मंगःबजार दक्षिणय् च्वंगु हौगः त्वाः जुकाः थयनीगु ईबाहाः बहीया न्ह्यःनेच्वंगु पूर्वरिखेया लँ लिना वनेबलय् लँया जःरिखे सिथय् नीस्वनातःगु दु । बही नीस्वनातःगु ल्याखं थुगु थाय्यात 'ज्याबाहाः बही' धाइगु खःसा थुगु हे बही नापं स्वापू दुगु थीथी अभिलेखत मध्यय् ने.सं. ८००, ८०८, ८२० या अभिलेखय् व ने.सं. ८६२ या भूमि सम्बन्धि ताडपत्रय् नं थुगु थाय्यात 'चाखा बाहार' धकाः नं उल्लेख यानातःगु दु । थथे 'चाखा बाहार' धकाः उल्लेख जुयाच्वंगु ल्याखं थुगु थाय्यात 'चाखा बाहार'या पलेसा चिहाकयेक 'चाबाहाः' नं धायेगु यानावयाच्वंगु जुल ।

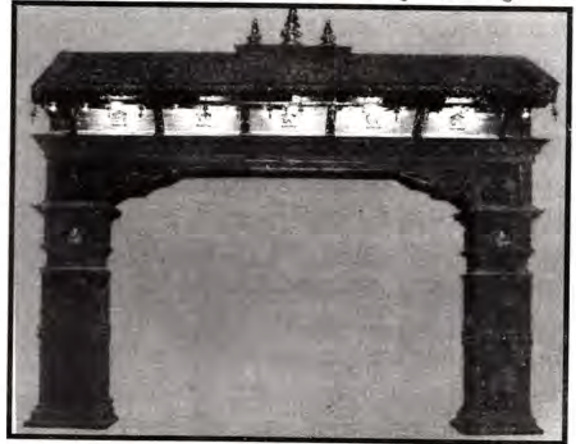
'चाखा बाहार' यात कयाः अध्ययन यानावनेबले थनया ज्याबाहाः बही नामं हे स्वापू दुगु आः तक लुयावःगु अभिलेख मध्ये थुगु बहीयात ने.सं. ७७२ या अभिलेखय् 'जेष्ठ विहार' जक उल्लेख यानातलसा ने.सं. ७७८ या अभिलेखय् 'ज्याथ बाहार बहिर' धकाः उल्लेख यानातल । थन लिपा ने.सं. ८००, ८०८, ८२०या अभिलेखय् 'ज्याथ बाहार बहिर' या नापं 'चाखा बाहार' नं न्ह्यथनातःगु दु । अथेहे थनया ने.सं. १००२ या शिलापत्रय् थुगु त्वाःया चाकः बाहाः धकाः नं उल्लेख जुयाच्वंगु दु, थथेहे तःगु मछि अभिलेखय् 'चाखा बाहार' 'चाकः बाहाः' न्ह्यथनातगुलि उगु इलय् थन चाखा नांगु बिहार छगू नं स्वानातःगु खनेदु । अथेहे नं थुगु नामं म्हसीकातःगु विहार थनया गुगु थासय् नं स्पष्ट मजू ।

ज्याबाहाः बही नीस्वनातःगु थाय्यात 'चक्रबही' कथं नं म्हसीका च्वंगु दु । थ्व विषय च्वय् उल्लेखित 'चाखा' नांगु शब्दयात कयाः अध्ययन यायेमालिगु खनेदु । न्हापा 'चाखा बाहार' धया वयाच्वंगुयात लिपा शब्द ज्यलावनाः चाक्र - चक्र बाहार जुवंगु खनेदु । ने.सं. ८३७ या ज्याठाबाहाःयाःगु शिलापत्रय् थनयात चक्र बाहाः कथं न्ह्यथनातःगु दु । थथे स्वया वनेबले थनया थाय्यात जेष्ठ विहार-ज्याठ विहार-ज्याबाहाः बही कथं म्हसीकातःगु दुसा मेकथं चाखा बाहार, चाकः बाहाः, चाः बाहाः, चक्र बाहाः जुजुं चक्रबही कथं नं म्हसीकातःगु जुल ।

ज्याबाहाः बहीयात छचाखेरं लुँक्षें, हःखा गल्ली, न्हूगु छेँ, ख्वाखः नःबाहाः, नौद्व आदि त्वालं चाः हुला च्वंगु दु । थुगु त्वालय् थीथी धार्मिक व सांस्कृतिक सम्पदा नं दुथ्यानाच्वंगु दु । ज्याबाहाः बहीया न्ह्यने लँ सिथय् लिच्छवि चैत्य छगः स्वानातःगु दु । थ्वहे चैत्यया न्ह्यने न्ह्यफया रुपय् बालकुमारी, भैरब, गणेश आदि द्यः स्थापना यानाः तःगु दु । थुम्ह बालकुमारीयात पशुबलि बिइगु नं चलन दु । पुलांगु लिच्छविकालिन चैत्य दुगु थासय् मेमेपिं हित्वं द्यः स्थापना याना पशुबलि बिइगु ज्या लिपा तिनि जुवंगु खनेदु । छाय्धाःसा चैत्य यात गबले पशुबलि बिइगु याइमखु । न्यनेदु कथं न्हापा न्हापा सुं महितापिन्सं बुद्ध धर्मया विरुद्धय् चैत्ययात थ्यंकः पशुबलि बिया हि म्हुकेगु ज्या यायेत्यंबले अकसमात् भगवती प्रकट जुया उगु ज्यायात पनाः ब्यूगु जुल । लिपा साक्षात् भगवती देवी प्रकट जूगुलिं ग्याना चैत्ययात हि म्हुकेगु मयासे चैत्यया न्ह्यने न्ह्यफ द्यःकथं भगवती आदि द्यः स्वनेगु याना पशुबलि बिइगु यानावःगु जुल । येँया बिजेश्वरी देवीया क्वसं च्वंगु चैत्यया न्ह्यने च्वंम्ह शोभा भगवती नं थुकथं हे प्रकट जूम्ह देवी खः धकाः धाई । थनया लिच्छवि चैत्य दुगु थासय् नं थुगु हे घटना जुवगु खःला धकाः अनुसन्धानया विषय जुल ।

ज्याबाहाः बही न्ह्यनेसं तसकं बांलाक्क दयेकातःगु कलापूर्ण विम्ब चैत्य छगः नं नीस्वनातःगु दु । ने. सं. ८०० सालं थुगु हे त्वाःयाम्ह हरीनन्दन दुवारभारो नं अहोरात्र न्यायेका थुगु चैत्य स्थापना याःगु जुल । नापं थ्वहे दिनय् वयकलं चैत्यया लिक्कसं च्वंगु फलचा जिर्णोद्वारयाना उकी उमामहेश्वर स्थापना याःगु जुल । थुगु खँ थनहे नीस्वनातःगु अभिलेखय् उल्लेख यानातःगु दु । थुगु फलचा स्यनावना वि.सं. २०६१ सालं हानं जिर्णोद्वार याना थनया अंगले महाकाल, गणेश, उमामहेश्वर, लोकेश्वरया मूर्तित स्वनातःगु जुल ।

थ्वहे चैत्य लिक्कस पादुका छज्वः गुम्हेसित

मञ्जुश्री गुरुया पादुका धकाः नीस्वना पूजा यायेगु याना च्वंगु दु । ज्याबाहाः बहीया नापनापं पूर्वपाखे उकुबाहाःया कचाः बाहाः कथं जोठा बाहाः पालु बाहाः नौद्वः बाहाः आदि स्वनातःगु

दुसा पश्चिमपाखे चक्रवर्ति महाविहार ख्वाखः नःबाहाः दक्षिणय् बालार्चन देव संस्कारित टंगः बहाः ज्येष्ठवर्ण महाविहार नीस्वनातःगु दु । थनया लुँक्षें ननीसं चैत्य धर्म धातु मण्डल व मञ्जुश्रीया प्रस्तर मूर्ति स्वनातःगु दु । हानं थ्वहे त्वालय् बहीया जरिखे थुगुसी मतयाःपाया उपलक्ष्य अप्पा व सिंया कलात्मक बुट्टा पिकया चाबाहाः ध्वाखा दय्का उकिइ धातुयाःपिं मूर्तित दुथ्याका दय्कूगु जुल । थुगु ध्वाखा लिक्कस फलचा छगू नं दु । थुगु थासय् तुं, जरुं, फलचा ल्वहंया द्यः आदि दुगु जुल ।

ज्याबाहाः बहीया छचाखेरं मुक्कं नेवाःतय् बस्ती जायाच्वंगु दु । थुगु थासय् बज्राचार्य, शाक्य, श्रेष्ठ, महर्जन, डंगोल, अमात्य, कुनाल, ताम्राकार आदि जातिया पिन्सं बास यानाच्वंगु दु । थुपिं हे सकले मुना थनया बही विहारयात संरक्षण यायेगु पर्वपर्वय धार्मिक ज्या न्ह्याकेगु पुजा स्तोत्र, दाफाभजन यायेगु यँयाँ पुन्हिबलय् बालकुमारीया जात्रा यायेगु आदि ज्या न्ह्याकाच्वंगु दु । भिदँय् छक्वः पाः वइगु थुगु मतयाः पर्वोत्सव थुगुसी २०६३ सालं थनहे तःजिकः हनेत्यंगु दु ।

मतयाः पर्वोत्सव

दँय्दसं यल नगरय् न्हाकावयाच्वंगु पर्व मध्ये मतयाः पर्व नं छगू खः । थुगु पर्वयात थुगु नगरय् उत्सवया रुपय् हनावयाच्वंगु दु । यलया भिगू त्वालं पालंपाः पाः कयाः मतयाः पाः फयावयाच्वंगु दु । थथे पाः फय वयाच्वंगु त्वाः मध्ये ज्याबाहाः बही त्वाः छगू नं खः । थनया त्वाःयात चाःबाहाः त्वाः अथवा चक्रबही त्वाः थ्वहे कथं थनया पिन्सं थनया पाः यात चक्रबही पाः धकाः नं धायेगु यानाः वयाच्वंगु दु ।

थुगुसीया मतयाः पर्वया दक्कले न्हापांगु दिं श्रावण शुक्ल प्रतिपदा खुन्हु निसें ब्वगी अर्थात बुद्धगी हालेगु, तुतः ब्वनेगु, बाद्यवादन थायेगु नापं त्वाःबहाःयाःपिं सकलें मुना यल नगरया बाहाः बही कचाः बहाः ननि चुकः आदि थासय् नीस्वनातःगु चैत्य धर्मधातु मण्डल बुद्ध, बोधिसत्व व अनेक बौद्धदेवीदेवतापिनिगु पुजा तथा परिक्रमा यायेगु ज्या जुइ । मतयाः पर्वोत्सवया मूलगु दिं भाद्र कृष्ण दुतिया खुन्हु यल त्वालय् मुना दकले न्हापां थनया बही न्ह्यने च्वंगु विम्ब चैत्ययात पुया यानालिं थनया हे बहीयाम्ह गन्धुरी देवतायात पुजा याना मतयाः न्ह्याका थ्वहे त्वालय् थ्यंकाः मतयाः क्वचायेकिगु खः । थ्व खुन्हु हे यल त्वाः त्वालय् धाः, दमोखिं नापं मंगः लायकू लुँ भ्याः क्वय् नौ बाजा थायेगु परम्परा न्ह्याकावयाच्वंगु दु । अथेहे मतयाः कन्हय् खुन्हु बुंगद्यःया न्ह्यने व थ्वया कन्हय् खुन्हु स्वयम्भुइ वनाः नौ बाजा थायेगु याई । मतयाःया प्यन्हु दु खुन्हु गणेश पुजा वनेगु व आइक्वं पाः फइगु त्वाः यात पाः ब्वः लः ल्हाना मतयाः पर्वोत्सव क्वचाई ।

वर्तमान स्वरुप

नेपालमण्डलया परम्परा कथं प्राचीन बहीविहारया वास्तुकला पिज्वयेकाः ज्याबाहाः बही दयेकातःगु दु । थुगु बहीलि दुहाँ वनेत मू लुखाया न्ह्यने ल्वहंया त्वाःथः दयेका तःगु दु । थ्वहे त्वाःथःया जःखः फलेचा नं दु । बही लुखा कलापूर्ण जुइत दय्का तःगु दु । बही विहार लक्षण प्रमाण वयेक थुगु बहीया लुखा च्वय् बार्दली पिकया तःगु दु । थ्वहे मू लुखाया जःखः सिंयाःपिं द्यः निम्ह तयातःगु दु । बही लुखां दुहाँवनाः जरिखे अंगलय् सिंया कलात्मक त्वलं सहित महांकाल देवता छम्ह स्वनातःगु दुसा अंगलय् हनुमान द्यःया प्रतिक ग्वाखुं प्वाः छप्वाः तयातःगु दु । बहीया मू लुखा चुलंचु उत्तराभिमुख याना अक्षोभ्य तथागत छम्ह नीस्वनातःगु दु । चाःयाम्ह थुम्ह तथागत हे थुगु बहीया मू बही द्यः खः । थनया बहीद्यःया मू लुखाय् ने.सं. १०५५ सं लिइ पातां भुना ब्यूगु जुल । मू लुखाया च्वय् त्रिरत्न बुद्ध धर्म संघया मूर्ति तयातःगु दु । थ्वहे दथुइ पञ्चबुद्ध व जःखः षट्क्षरी लोकेश्वर व ताराया चित्र तयातःगु दु । मू लुखाया फ्वसय् दय्माःगु त्वलं थन तयातःगु खनेमदु । मू लुखाया जःखः थुगु हे बहीनापं स्वापू दुगु प्यपाः संसल्वहं पौ तयातःगु दु ।

ज्याबाहाः बहीया मू लुखाया न्ह्यनेच्वंगु द्यःफलय् बही विहारय् दयेमाःगु कथंया सिंह छज्वः द्यः गं नेपाःया ध्वाँय् आदि छु नं तयातःगु खनेमदु । तर मू लुखाया जःखः सारी पुत्र व मौद्गल्यायन भिक्षुपिनिगु चित्र चाचिं नं च्वयातःगु दु । मू लुखाय् ज्वाय्गं नं खायातःगु दु ।

ज्याबाहाः बहीया द्यःगः या पलिइ आय्पाः चिना बहीया छचाखेरं छेँया पलि सरह याना स्वाकातःगु दु । बही द्यःया फुसय् पलिं च्वय् द्यःगःचा छगः तया पुल थकयातःगु दु । थुगु द्यःगःचाय् चैत्य छगःया गजू छुना तःगु दु । थनया थुगु द्यःगःचा स्यना वंगुयात ने.सं. ८०८ खुन्हु त्वाः छि जाना पूननिर्माण याःगु जुल । अथेहे ने.सं. ८२० सं हरीनन्दन भारो प्रमुखं देगःचाय् गजू छायाब्यूगु जुल । थुगु खँ नं नीस्वनातःगु ल्वहंपति न्ह्यथनातःगु दु । ज्याबाहाः बहीया छचालं बही छेँया न्हापांगु तल्लाय् बार्दली पिकया खुल्ला यानातःगु दुसा भूमि तल्लाय् न्यंकनं क्वातुकातःगु दु । बही द्यः फ्वसय् आगं क्वथा दय्का उकि आगं द्यः नीस्वनातःगु दु । थुगु थासय् बही द्यःया नापं गल्लि लँपु छपु नं दयेकातःगु दु । थुगु बहीया

अवस्था तसकं जीर्ण जुइधुंकल ।

ज्याबाहाः बही लायब्व अप्पां सियातःगु दु । थुगु ल्याबय् बहीद्यःया पायछि न्ह्यने पुलांगु चैत्य छगः स्वनातःगु दु । थ्व चैत्ययात थनयापिन्सं अशोक चैत्य धायगु यानाच्वंगु दु । सुरक्षाया दृष्टिकोणं थुगुचैत्य छगवलं बज्र भुनातःगु दु । कलाकृतिं जायाच्वंगु थुगु चैत्यया निर्माण कालया बारे छुं सिइमदु । थुगु चैत्यया गवासय् पञ्चबुद्धया मूर्ति तयातःगु दुसां तसकं ज्यलाच्वने धुंकल । चैत्यया पूर्वाभिमुखया अक्षोभ्य बुद्धया गवासय् तसकं बांलाक पञ्चबुद्धया मूर्ति सहित दुथ्याकाः कलात्मकगु त्वलं छगू नं तयातःगु दु । ने.सं. ८०१ कुन्हु दानपति नरराजजुं थुगु चैत्य नापं स्वानातःगु ल्वहँ थामय् न्ह्यथनातःगु दु ।

मूलचैत्यया क्वसं लायब्वय् श्री मञ्जुश्रीया प्रतिक पलेस्वानय् पाद छज्वः न स्वनातःगु दु । थनया लायब्वय् थासं थाय् लोकपाल, क्षेत्रपाल, मण्डःपाः यज्ञशाला आदि नं दयेकातःगु दु । अथे हे थनया पुलांगु चैत्यया भ्वलय् लाका ने.सं. १०२७ सालं श्री धर्मधातु मण्डल छगः व ने.सं. १०९५ सालं पञ्चबुद्धात्मक परिभोग चैत्य छगः नं स्वनातःगु दु ।

ऐतिहासिक पृष्ठभूमि

यलया बहीविहारया धलखय् मू बहीया रुपय् नां जाःगु ज्यावाही यलया प्राचीनतम बिहार मध्ये छगू वही खः । थुगु विहारयात जेष्ठविहार धकाः नामाकरण जुयाच्वंगु दु । यलया बौद्ध विहारत मध्येय जेष्ठ विहार नां जुया च्वंगु निगू विहार दु । थुकी मध्यय छगू विहार थनया वहाः विहारया नां धलखय् दुथ्याका च्वंगु टंग बहाः खःसा मेगु वहाः वहीया नां धलखय् दुथ्याना च्वंगु ज्यावहाः वही खः । जेष्ठ विहार जुया च्वंगु ल्याखे थुपिं निगू विहार मेमेगु विहार स्वया न्हापां दयेकुगु जुइमाः धकाः अनुमान यायेछिं । छाय् धाःसा 'जेष्ठ विहार धायेबलय् थकालिगु न्हापांगु विहार धैगु अर्थ जु वह । वंशावली कथं टंगः बाहाःया नामं प्रशिद्धगु जेष्ठ विहार वालार्चनदेव जुजुया पालय् निर्माण जूगु खः । थ्व टंगः बाहाः यात बालार्चनदेव संस्कारित जेष्ठवर्ण महाविहार धयावयाच्वंगु जुल । थुगु विहार यलया मू बाहाः मध्यय् दकले थकालिगु बाहाःया ल्याखय् तयाः तःगु दु । थनया १८गु मू बाहाः या धलखय् जेष्ठगु विहारया नातां टंगः बाहाःयात दकले च्वय् लाकातःगु दु । अथेंतुं बहीया ल्याखय् लानाच्वंगु जेष्ठविहार-ज्याबावही नं सम्भवत दकले थकालीगु बहीविहार जुइमा । अथेतुं थुगु बहीविहार दये कूगुया प्रमाण आः तक लुया मवःगुलिं बहीया निर्माण काल स्पष्ट मजू । थुगु बहीया स्वरुप मेमेगु पुलांगु बहीया स्वरुप नापं मिलय् जूगु खनेदु । नेपालमण्डलया बहीविहारत कालगतिं स्यना वंगुयात स्यंल्हंव (जिर्णोद्धार) वा पूननिर्माण याइबलय् बहीया न्हापांगु स्वरुप नतुं बिइगु चलन दु । थुकथं स्वया वनेबलय् थुगु बही नं इलय् स्यना वना छुनाः वनाः तक्वः मछि स्यंल्वहं वा पूननिर्माण जुइ धुंकूगु व बहीया स्वरुपयात न्हापायागु हे रुपविया वंगु खनेदु । थुगु ज्याबाहाःबहीया प्राचीनताया व बहीगु कथं या छुंन धर्मकीर्ति व पुलांगु स्मारक आदि थनं छु नं खनेमदु । अथे नं थुगु बहीया न्ह्यने धःस्वानाच्वंगु लिच्छवीकालीन चैत्यं थुगु थाय् प्राचीन कालंनिसे बौद्ध स्थल जुयाच्वंगु स्पष्ट जु । प्रायशः लिच्छिवि चैत्यइगु थासय् विहार नं दयेका तइगु खनेदुगुलिं थनया विहार नं उगु लिच्छवि चैत्यया निर्माण काल अथवा थुग बही लिच्छवि कालिन जुइ फइगु यक्व सम्भवना दु । ज्याबाहाः बहीया निर्माण कालं स्पष्ट याना वनेत बः बिइगु कथंया छता चिज थन ल्यना च्वंगु दनि । व खः थनया बहिली स्वनातम्ह पुलां आजुया मूर्ति । चायाम्ह थम्ह आजु ध्यान मुद्रा ज्याना पदमासनय् च्वना च्वम्ह खः । थुम्ह आजुयात श्रद्धापुर्वक पुजा यायेगु ज्या नं जुया च्वंगु दु । थुम्ह आजुयात खतां आजु धाइगु खः । लिपि विशेषज्ञ पं. हेमराज शाक्यजुया धापू कथं कपिलवस्तु याम्ह सुनयश्री नामजुया च्वम्ह छम्ह ब्राम्हणं खुगू कोटी धनज्वना नेपाः गालय् वया यलया प्यंगः थुर मध्यय् ईवही थुर गनं छगू विहार दयेकल गुकियात यम्पि विहार इबही धाइगु खः । थुम्ह हे ब्राम्हण जेष्ठवर्ण महाविहार ज्याबाही छगू नं दयेकल सुनयश्री ब्राम्हणं खुगू कोटी धनं विहारत दयेकूगु जुया थ्वयात खहकोटी आजु धायेगु याना लिपा खटां आजु या नामं प्रसिद्ध जुल थुम्ह खटां आजुया धर्म कर्म यात लुमंका ईबही व ज्याबाहाबही लिइ थ्वयागु मूर्ति दयेका पुजा याना तःगु जुल । थुम्ह आजु रुद्रदेव जुजुया समकालिन कथं न्ह्यथनातःगु दु । नेपालाय् रुद्रदेव नांयापिं निम्ह जुजु दु । न्हापांम्ह ई.सं. १००८-१०१५ खःसा निमम्ह ई.सं. ११६७ तक याम्ह खः । थुपिं मध्यय् निमम्ह रुद्रदेवया पर्याय सुनयश्री मिष नांम्ह ब्राम्हण तिब्वतय् वंगु खँ राइट वंशावलिइ उल्लेख जुयाच्वंगु दु । तिब्वत ल्हासाय् वनाः आपालं धन कमाय् याना वया विहार दयेकुगु खँ नं उगु वंशावलिइ च्वयातःगु दु । थ्व ल्याखं थनि च्यासः दँ न्ह्यः थन बहाबही दयेकुगु खनेदु । ईबहीया संघ पिनिगु धापू कथं सुनयश्री ब्राम्हण यात निथीकथं स्वयाच्वंगु दु । छथी वाराणशीं वम्ह सुनयश्री, मिश्र धाइगु खः । तिब्वत ल्हासा वनाः लि नेपाः गालय् वया बहाःबही दयेकल । मेगु कथं कपिलवस्तु याम्ह सुनयश्री मित्र ब्राम्हणं थनि निद्व न्ह्यः

थनया बही विहारत दयेकुगु खः। सुनयश्री मिश्रया बारे वंशावली उल्लेख जुयाच्वंगु सुनयश्री मिश्रया बारे गनं उल्लेख जुयाच्वंगु मदु। लोकोक्ति अनुसार तिब्बतय् वनाः नेपाः गा याम्ह सुनयश्री ब्राम्हण थन विहार निर्माण यागु खः। विहार निर्माणया भ्वलय् थुम्ह ब्राम्हण ज्याबाः बही छगू नं दयेकुगु व थुम्ह हे ब्राम्हण याःगु मूर्ति नं दयेका तःगु ल्याखं ज्याबाःबहीया निर्माता सुनयश्री ब्राम्हण जुवगु जुल। थुकिया बारय् गहण अध्ययन जुइमाःगु ल्यं हे दनि। जेष्ठवर्ण महाविहार ज्याबाहाः बही नापं स्वापू दुगु आःतक लुयावःगु प्रमाणित अभिलेख मध्यय् दकले पुलांगु ने.सं. ७७२ याःगु शिलापत्र अभिलेख खः। थनया बहीलिइ स्वनातःगु थुगु अभिलेखय् बहीविहार स्यना वंगु यात ल्वनां थनया ब्रम्हचर्य भिक्षु श्री मंगलदेवं ग्वहालि फः प्यख्येर अप्पांसिया ब्यूगु जुल। ज्याबाबहीया उल्लेख जुयाच्वंगु मेगु छगू अभिलेखं थुगु बहीया पिने फलचाय् च्वंगु शिलापत्र खः। थुगु ने.सं. ७८८ वैशाख शुक्ल तृतीया कुन्हु ज्याथबहार विहार हरिराम भावं थः व थः तिरिमयुजु धवंतीया नामं फलय् दयेका शक्तिसदित लोकेश्वर (हलाहल लोकेश्वर) पुलयात नीस्वंगु जुल। अथेहे बहीया पिनेच्वंगु चैत्यया शिलापत्रय् नं थुगु बहीयाना उल्लेख जुयाच्वंगु दु। थुगु चैत्य भिलेखय् ने.सं. ८०० कार्तिक मासे कृष्ण पक्षया पंचमि कुन्हु श्री याखाबाहाः चाकले यता श्री ज्याथ बाहार बहीर न्ह्यने श्री ३ चैत्य बाहार दयेकल अहोरात्र ब्रत याना चैत्य प्रतिष्ठा याःगु जुल। थ्वया नापं थनया फलेचा जिर्णउद्धार याना श्री ३ उमामहेश्वर छम्ह नं स्थापना याःगु जुल। थुकीया दानपानं चाखाबाहाराया हरिनन्दन दवार भारो खः। थुगु अभिलेखय् दँय्दसं कत्तिपुन्हि कुन्हु सख्वा पाना चाकमत छ्वयेका व कार्त्तिक कृष्ण पञ्चमि कुन्हु वुसाहे यायेत माक्व बुंतया थुकिया आयस्तां थुगु धर्म कर्म चलय् यायेमाःगु खँ च्वया तःगु दु। थुगु धर्म कार्यया चिन्तायापिं ज्याथबहारया भिक्षु श्रीधर मुनिजु श्री देवज्योति जु श्री सेषरि देवजु पिनिगु नां न्ह्यथना तःगु दु। आः ज्याबाहाः बहीया मेगु अभिलेखं थुगु बहीलिइ स्वनातःगु ल्वहं थां अभिलेख खः। थुगु अभिलेख ने.सं. ८०१ मार्ग शुक्ल नवमि कुन्हु दानपति नरराज जुं थनया मूलचैत्य श्री धर्मधातुइ छाया चैत्यया गवाक्षेस बुद्ध विहार (लिलया) दयेका याःगु खँ उल्लेख यानातःगु दु। ज्याबाः बहीया मेगु अभिलेख ने.सं. ८०८ यागु खः बहीया मूलुखाया नापस स्वना तःगु थुगु शिलापत्रय् सम्बत ८०८ माघ कृष्ण तृतीया कुन्हु ज्याथबहारबहिसं सकले समुहन जुया लं दयेका पलिस्था याःगु खँ उल्लेख यानातःगु दु। ज्याबाहाः बहीया मेगु अभिलेख गगू तःगु या शिलापत्र खः। ने.सं. ८२० जेष्ठ कृष्ण पञ्चमि कुन्हु ज्याथःबहाः बहिया पुलस गजू छाया प्रतिष्ठा याःगु जुल। चाखा बाहार थाका यिता कुन्हे च्वंम्ह हरिनन्दन भारो व वया भारया विनुतामयि नं थुगु गजू द्वहलपा ब्यूगु जुल।

अथेहे थुगु बहीया बहीद्यःया मूलुखा नापं च्वंगु मेगु शिलापत्रय् ने.सं. ८२८ आश्विन शुक्ल पूर्णिमा कुन्हु श्री ज्याथा विहारया श्री धनमुनि प्रमुख थनया भिक्षुपिं व थुगु विहारया छचाखेर च्वंपिं सकले समुह जुया श्री ३ गन्धुरी भट्टारकया प्रिति नं थनया विहारय् चिकं अप्पां स्यूगु जुल। ज्याबाः बहीया खवय् फलचाय् नं शिलापत्र स्वनातःगु दु ने.सं. १००२ याःगु थुगु अभिलेखय् बहीया छचाखेरं चाकबाहाः लुक्षें ननिया सकले समुहत बही देवताया जग्गासं च्वंपि सकसिनं फुथे आखा पलि चियेगु यागु जुल।

जेष्ठवर्ण महाविहार ज्याबाः बही संघया कर्तव्य

बौद्ध संघय् दुहांवनेत दकले न्हापां प्रवज्या ग्रहण याना भिक्षु जीवन हनेमाःगु परम्परा कथं जेष्ठ वर्ण महाविहार ज्याबाहा बहीलं थनया आजु पिन्सं थःगु संघया काय् मस्तयात बन्दे लुइगु ज्या न्ह्याका वयाच्वंगु दु। बन्दे लुइगु याना, आचार्य लुइगु भाफ लुइगु व थनया मेमेगु बही सम्बन्धि धार्मिक व सांस्कृतिक ज्या न्ह्याका वनेत न्याम्ह आजुया ब्वस्था जुयाच्वंगु दु। ज्याबाहाः बहीयाःपिं बहि गुरुजुपिं यलया नःबहीयापिं खःसा भ्रीगु बही संघया गुरुपिं ज्याबाहाःबहीपाखें खः। ज्याबावहीया गुरुजुपिं न्हापा थःगु बहीविहार नापं मेगु मूबही संघया दुजःपिन्त बन्दे लुइगु थपाः त्वयेगु आदि ज्या न्ह्याका वयाच्वंगु जुल। थनया गुरुजुपिन्सं न्हापा गुइतया स्वंगू बही, इलायबही, उबाहाः बही, थपाबही, ज्याबाबही (थःगु बही) ईबाहाः बही व ख्वाय्बही या निगू बही याना भिगू बहीलिइ बन्दे लुइगु ज्या आदि याना च्वंगु खः। लिपा वया इलाय्बही थपाबही, ख्वाय्बही, या निगू भाग प्यवही लिइ संघ न्हनावंगु जुल। अथेहे उबाहा बहीया संघपिने उबाहालय् बन्दे लुइगु जुलसा ल्यं दनिगु गुइतया स्वबहीसं बाहाःयाःपिं गुरुजुपि निगू पाखें बन्दे लुइगु आदि ज्या जुवन। थौंकन्हय् ज्याबाहाबहीया गुरुजुं थःगु बही व इबाहाः बही निगू लिक्क बन्दे लुइगु, नायः लुइगु ज्या गुरुजु जुया ज्या याना च्वंगु जुल। ज्याबाहाः बही संघया छम्हसिनं जक ज्या न्ह्याकाच्वंगु जुल। थनया धार्मिक ज्या न्ह्याकेत बन्दे लुइत थःपिनि स्वापुइगु ईबाहा बहीया प्यम्ह आजुपिं विज्याका ज्या पुवंका च्वंगु जुल। थुगुसिया पिसं थनया गन्धुरी देवतायात न्हिथं द्यः ख्यः यायेकेगु नित्य पुजा यायेगु आरति पुजा यायेगु ज्या न्ह्याका च्वंगु दु। नापं मासिक, बार्षिक कथंया धार्मिक ज्यानं न्ह्याकाच्वंगु जुल। थुगु सम्पूर्ण ज्या थनयाम्ह धनकाजी बज्राचार्य थपाआजु जुया यानावयाच्वंगु जुल।

रितिथिति गुथि

ज्याबाहाः बही संघय् न्हापा तःगुमछि धार्मिक गुथि

आदिया ज्याभ्वः न्ह्याकावयाच्वंगु खःसां विभिन्न कारणं याना अप्पो धयाथें न्हनावने धुंकल । थौंकन्हय् दँय्‌दसं न्ह्याका वयाच्वंगु गुथित थथे दुः

१. बहीद्यः बुसादँ - चैत्र कृष्ण .... ?
२. महाकाल गुथि -
३. अशोक चैत्य बुसादँ -कार्तिक कृष्ण प्रतिपदा
४. दिशि पूजा -
५. संघभोज - (ईबाहाःबही संघ नापं मुना छुलि अतः न्यायेकेगु)
६. गुंलां - कलश पूजा याना अशोक चैत्यय् सख्वाः पायेगु कचाः बिहार : लुक्षेंननी विहार

जेष्ठवर्ण महाविहार - ज्याबाहाः बही नापं स्वापू दुगु थीथी अभिलेख :-

क) ज्याबाहाः बहीद्यः छेँया अंगलय् च्वंगु ल्वहँ पतिइ च्वंगु अभिलेख

मूलपाठ

१. ऊँ श्रेयोऽस्तु ॥ सम्वत् ७७२ बैशाख शुक्ल पूर्णिमा
२. स्योति थौ । अनुराढ नक्षेत्रे, शिवयोगे वृह
३. स्पति वासरे । थ्व कुन्हु श्री श्री जेष्ठ विहारि
४. ब्रम्हा चर्ज्य भिक्षु श्री मंगलदेवजु श्री धनजु श्री
५. पालजु श्री राज विहारि रिया छे लुगुसिं
६. ह भावो, पन्दुभावो, धरमकेश भावो
७. विजय भावो, थ्वते प्रमुखन श्री श्री जेष्ठ
८. विहारि स अहोरात्र धम्मुणी समुहन
९. श्री ३ गंधुरि भट्टारके फले ल्होङ ।
१०. पेखेसं लंम्हो अतः रप चिङा जुरो ॥
११. थ्व लन्हस साल तये मदो येतादो फ
१२. लस किल ताय मदु । किल ताङ सका
१३. रे, श्री ३ परमेश्वरस निग्रह पञ्च
१४. महापाटक राक जुरो ॥ थथेम
१५. यातसा श्री ३ परमेश्वरस ३ त्रोत्र जुव ॥
१६. शुभं ॥

(थुगु अभिलेख धनबज्र बज्राचार्यया 'मध्यकालका अभिलेख' पृ. १०१, १०२ स नं प्रकाशित जूगु दु ।)

ख) ज्याबाहाः बहीया न्ह्यनेच्वंगु विम्बचैत्यया शिलालेख

१. ऊँ नमो बुद्धाय नमो धर्म्माय नमो शंघायं ॥ तं बोघरे व ममल प्रभस
२. ब्वं मूर्ति ब्रम्हन्द्र विष्णु शशिशेखर रुपनिस्ठं हेरंव सूर्य्य विधु
३. शक्ति घर स्वरुपं चैत्रं नमामि सततं थुभदं नराणां ॥ श्रे ऽ स्तु
४. सम्वत् ८०० कार्तिक मासे कृष्ण पक्षे पञ्चम्यायां तिर्थो पोष्य नक्षत्रं
५. शुल्क योग्य बुधवासरे, थ्व कुन्हु श्री चाखाबाहार चाकलं येता श्री
६. ज्याथ बाहार बाहिरि न्हवने श्री ३ चैत बाहार दयकाव अहोरात्र
७. पूजा याङाव प्रतिष्ठा याङा दिन जुरो । थ्व थाय शंवश्वक फरे
८. जिर्णउद्धार याङाव श्री ३ उमामहेश्वर स्थापना याङा जुरो ॥ थ्व
९. बेरस नेपारेश्वर श्रीमाणिग्लाधि पति श्री श्रीजय श्रीनिवास मल्ल दे
१०. व प्रभु ठाकुलस विजयराज्य बेरस प्रमान भगीरथ भैया भारो
११. स प्रज्यायबेल जुरो थव बेरस चाखा बाहारया चाकर येता छे
१२. या हरिनन्दन दुवार भारोसन थुव इष्टदेवता प्रीति न दुन्ता
१३. बाहार रिवि बुरोव १ ज ३ ग्वारख्वात बुरो १ जव १ भूय विनता मयिन

१४. दुन्ता हंसजोल बातिका कर्ष छि १ जव २ थ्वते बुया बरसानन वर्ष
१५. पति कतिनि पुन्हिशि कुन्हु सख्वारन पास्य चाक्रमत छोयके प्वात
१६. १६ फरेस प्वाल ३ पीथिगरस प्वात २ फरेस दानपिते मार सति कु
१७. न्हू होम छोयके चन्ह छायमार, गुरुबाहारजु मात्राजु पनि म्हं ५
१८. भोपस्के मार, कार्तिक कृष्ण पंचमि कुन्हु देव पूजा याये मार, थ्व
१९. देव पूजा याक ङाखा चोकया रत्नकरजु यात, थ्व गुथिन वाफं
२०. २७ बियमार जुरो प्रसेखं सेल्होयात रेरके वाफं ७ मार थ्वते
२१. या चिंतायाक ज्याथ बाहार भिषु श्री धनमुनि जु श्री देवजयेति
२२. जु श्री सुषुरिदेवजु थ्वते भाखा चोस्य तको मयातसा पंच
२३. माहापातक राक, लोभ मयाकाले उत्तोत्तर जुरो शुभ ॥
(थुगु अभिलेख धनबज्र बज्राचार्यया 'मध्यकालिन अभिलेख' सफुति नं दुथ्याका तःगु दु ।)

ग) ज्याःबाहाःबहीया मूल चैत्यस गजू छाया उकी प्रतिमा छाःगुया ल्वहँ थी अभिलेख

मूल पाठ
१. ......सम्वत् ....
२. ....स्वस्ति दिवस ....
३. ....कुन्हु पुनिस ....
४. सुवर्ण्ण ध्यार्म्मधमा
५. तु गजुरी छाया दिन जुरो
६. सम्वत् ८०१ मार्गशिर शु
७. वल, नौमि कुन्हु नरराजन
८. प्रतिमा दयक दोहोरपा
९. जुरो ॥ शुभ ॥
(थुगु अभिदेख धनवज्रया मध्यकालिन अभिलेख सफूति नं दुथ्याका तःगु दु)

घ) ज्याबाहाः बहीया बही द्यःया मूलुखा नापं च्वंगु शिलापत्र लेख

१. नमो श्री साक्य सिंहय ॥ धर्म्मचक्र प्रवत्तनाय ॥ त्रैधास्तुकै
२. महाराज ॥ श्री साक्यसिंह नमामि हं ॥ ॥ श्रीयोस्तु सम्वत
३. ८०८ माघ कृष्ण तृतीया हस्ता नक्षत्रे बृहस्पति वाल ॥
४. थ्व कुन्हु ज्याथ बाहाल बहिरिसः पुर दयकाव पति
५. स्ठा याज दिन जुरो ॥ ॥ थ्व बेरस महाराजाधिराज
६. श्री श्री जय योगनरेन्द्र मल्ल देव थाकुरस विजय राज्य
७. स चाखा बाहार त्वारया स.. पव सकर....छ
८. लिवनि सकल्यं समोहन दयका जुरो । थु वेरह
९. स थरपा भिक्षु श्री पार जु भिक्षु श्री धनमुनि जु
१०. भिक्षु श्री देवजोति जु भिक्षु श्री सुवर्ण्ण देव जु ॥ शुभ ॥ ....॥

ङ) ज्याबाहाः बहीस च्वंगु शिलापत्र लेख

१. ऊँ नमः श्री चण्डिकायै ॥ वोभारीमयुरना
२. रुधा रक्ताङ्गी उक्तवासनी ॥ शाक्त्याक्षविन्दु
३. मुद्राश्व, कोमारी च नमो ऽ स्तुते । श्रेयो ऽ स्तु
४. सम्वत् ८१७ पौष मासे कृष्णपक्ष त्रयोदस्या
५. न्तिथो मुरनक्षत्र व्याघात योग आदित्यबार
६. थ्व कुन्हु श्री लोभारी श्री विघ्नेश्वर प्रीतिन य
७. ज्ञ याङान प्रतिष्ठा याङा डिन जुरो ॥ माहान
८. विल्हाम भावो, पुत्र सिद्धिराम प्रशुराम, पौत्र कृ

९. ष्णराम पुत्री सरसुति थ्वते संभत जुस्य दोह (रपा) ॥
(धनबज्र बज्राचार्य 'मध्यकालका अभिलेख' पृ. २९६, २९७ स प्रकाशित

च) ज्या बाहाः बहीया बहीद्यःया मूलुखा नापंच्वंगु शिलापत्र लेख
१. ऊँ नमो बुद्धाय ॥ सद्धर्म्म पुण्डरिकाक्ष
२. सर्वज्ञ करुणात्मक समन्त भद्र शास्ता
३. रं शाक्यसिंह नमामिहं ॥ श्रेऽस्तु सम्बत्
४. ८०८ जेष्ठ कृष्ण ५ शुक्रबार ॥ थ्व कुन्हु श्री ज्याथ
५. बाहार बहिरिया पुल गजुलि छासे
६. पतिष्ठा याङा दिन जरो ॥ थ्व बेरस श्री
७. मानिग्लाधिपति माहाराजाधिराज
८. श्री श्री जय योगनरेन्द्र मल्ल देव प्र
९. भु ठाकुलस विजय राज्य बेरस छा
१०. या जुरो, दानपति चाखाबाहार चाक
११. र पिता कुनछैंया हरिनन्दन भा
१२. रो सभार्य्या विनतामयिनं दो
१३. हरपा जुल ॥ शुभ मस्तु सर्वदा ॥

छ) ज्या बाहाः बहीया बहीद्यःया मूलुखा नापंच्वंगु शिलापत्र लेख
१. ऊँ नमो श्री गंधुरिदेवस नमो ॥ म्वत् ८२८ आश्विन
२. शुक्र ॥ पूर्णमाश्यन्थिौ एत्तभद्रानक्षेत्र बृद्धियोग शनै
३. चार बार थ्व कुन्हु श्री ज्याथविहारिया भिक्षु श्री धनमुनि
४. भिक्षु श्री सुषदेव जु ॥ थ्वपनि ठरिपा नोक्व बेरस सएव
५. विहारि लिपछे भिनचा भारो, प्रमुषन भिक्षु श्री
६. पुनसिजु भिक्षु श्री धर्मराजजु भिक्षु धनजोतिजु भिक्षु श्री
७. रन्हसिं जु ॥ भिक्षु श्री भागिदेवजु, नरसिं भावो ग्वपिराम भा
८. वो रन्हसिं भावो सिवराम भावो पनिष भावो दरसिं
९. भावो किन्हराम भावो ॥ जयकिष्ण भावो ॥ गोपिरा
१०. म भावो ॥ विश्वराम भावो ॥ इन्द्रसि भावो बाबुसिं
११. भावो ॥ मानसिं भावो ॥ धसिं भावो थ्वति समुहनस
१२. स एव विहारिस श्री ३ गंधुरि भट्टारक प्रितिन
१३. चिकन अर्त्तन चिङा डिन जुरो एट पुन्याणु
१४. भावेन रोका सतु शुषावति शुभमस्तु सर्ब्व
१५. दा ॥
(थ्व अभिलेख धनबज्र बज्राचार्यया 'मध्यकालका अभिलेख, पृ. ३६७ स नं प्रकाशित जुइधुंकूगु दु)

ज) ज्या बाहाः बहिया पिने फल्चाय् च्वंगु अभिलेख
१. ऊँ नमो अमोघपाश लोकश्वराय ॥ सं ८३३ जे
२. ष्ठ शुक्र षष्टमि अत्रवार कुन्हु प्रतिष्ठा दिन ॥ शुभ
३. श्रेयोस्तु ॥ सम्वत् ८३२ भाद्रपद शुक्ल ॥
४. अष्टम्यान्तिथौ ॥ ज्यतनक्षत्र ॥ प्रितिपयोग ॥ बृहष
५. तिवार ॥ थ्व कुन्हु ॥ ज्याथबाहार ॥ बरिरि य
६. छेया रन्हसिंह ॥ भावो ॥ परुसिंह भावो ॥ ल्व
७. युराम ॥ भावो ॥ पुत्र ॥ रत्नकिराम ॥ भावो ॥ ल
८. क्ष्मीराम भावो ॥ काय् धनसिंह भावो ॥ विश्वरा
९. म भावो ॥ थन काय् अबु समुहन ॥ फेरद
१०. यकं प्रतिथा याङा डिन जुरो । बखुं गु

११. र्ष १ थ्वतेया बरसानन ॥ फं १ सियाफकि
१२. प २ रा ॥ कुद १ कगु फोया, प्र १ प्वात ॥ भा
१३. द्रपद शुक्लाया ॥ चत्तुदसि कुन्हु थ्वते व
१४. र्ष पतीदान पिते मार जुरो ॥ शुभ
१५. मस्तु ॥
(धनबज्र बज्राचार्यया 'मध्यकालका अभिलेख' पृ. ३८५ स प्रकाशित)

झ) ज्या बाहाः बहिया पिने त्वाथलय् च्वंगु अभिलेख

१. ॐ नमो बुद्धाय ॥ सधर्म्म पुण्डरीकाक्ष सर्व्वज्ञ करु
२. करुणात्मकं समन्त मद्र सास्तारं साक्यसिंह नमाम्य
३. हं ॥ श्रेयोऽस्तु संवत् ८८४ चैत्र शुद्धि षष्टमि श
४. निश्चवाल। थ्व कुन्हु प्रतिष्ठा याङा दिन जुरो ॥
५. ॥ श्री ज्याबाहार बहिरया श्री बज्राचार्य्य शुभजो
६. तिजु, श्रीकुतुजु, श्रीसिद्धिगुजु, धंगुरी कृष्णसिं भावो
७. ... कोया तुयिख्वान भावो, सुबार, लकोया कृ
८. ष्णसिं भावो, रकोया भागीदेव भावो, रंथया
९. पादु भावो रंथया मसिकर भावो, रंथया हदि
१०. ... भावो रंथया परिदेव भावो थुति समो
११. ... बहिरया फले रायव दयका दिन
१२. जुरो शुभ ॥
(धनबज्र बज्राचार्यया 'मध्यकालका अभिलेख' पृ. ४६३ स प्रकाशित)

ञ) ज्या बाहाः बहिया फल्चाय् च्वंगु शिलापत्र

१. नमो बुद्धाय ॥ ॥ सद्धर्म पुण्डलिकाष्य सर्वज्ञ करुणात्मक समन्त भ
२. द्र शास्तारं शाक्य सिंह नमामिहं ॥ ॥ नेपा र मण्डल ललितापुर महानगले
३. चाबबाहा त्वाः सम्पूर्ण बहिमाविहार देवताया जगास लुच्छेननि भर जुकोस
४. छें दक्वं पाताल जुक्वं देवताया जगा जुल ॥ न्हापा देवताया जगा स सुकपो नजक
५. चि नाव त यागुलिस ज्या बाः बहिल स देवताया जगा स्यना ओरिक्व कार्य्य जुयाओयि थ्वबे
६. ल स देवताया जगा सचोकस्यन ज्या वयमा ज्याला जुक्व नास्ति गुरु जुया ओपिन्त ज्या
७. ला विय माल, संम्बत् १००२ थुगु सालं लुछे ननि च्वनम्ह नरमि भावो नं आखापति चिने
८. यात सार्दाम तयार यानाओ लुछ भर समोहन जुयाओ देवताया जगास च्वनापिं सकल
९. यां फुफुम्हं फुथें आखापलिरचिय दयके जुल ॥ देवताया जगा स चोक्क स्यन न्हापा
१०. यानाओ तयाथें देवताया जगा स्यना ओयिगु कार्य्य जुयाओ यिगुलिं कार्य सज्याओय
११. माल, ज्याला जुको मदु, नयजुको दु ॥ आखापरि चिय धुको स्यनं बर्ष वं धन
१२. माघ वदि १४ न्हुस जु १ पूजा दँ ४ झिण्यछास्य देवतायात पुजा याय माल ॥
१३. थओ २ मनोवांच्छा देवताया जगास च्वकं समोहन जुया ओ ॥ थ्व सिरापत्र
१४. दयका तया जुलो ॥ थुति समोहन जुयाओ तयागुलिस ग्वम्ह स्यन
१५. यात ओम्ह सयात पंच माहापातक राक जुरो ॥ संम्वत् १००२
१६. स्मि फाल्गुण शुदि १३ स लोज ५ म्हुस जुलो ॥ पाताल जुको दे
१७. ओया जाओजुको ग्वम्हसन दयकल ओम्हया जुल ॥ शुभं ॥

ट) ज्याबाहाः बहीस च्वंगु चैत्यया अभिलेख

१. श्री स्वयम्भू धर्म्मधातु वागीश्वराय नमः ॥ श्रयोस्तु सम्वत् १०९५ वि.सं. २०३२ वैशाख मासे शुक्लपक्ष द्वितियांपर तृतीया ॥ मृगशिला रासी ... ॥
२. मूहुर्ते बुद्धवारसरे मेषराशि गते चन्द्रमासे मिथुन राशीगते श्री सूर्य ॥ तत्र दिन दिवंगत ... ज्योति ... माता बालकुमारीया नामेन जेष्ठवर्ण महाविहारे विराजित श्री शाक्यमुनि महाबुद्ध स्थाने ॥ ल.पु. हषा

३. तोलया श्री धनजोति तस्य भार्या आशामाया निम्हस्यां धर्मचित्त उत्पत्ति जुया थ्व स्वयम्भू चैत्य स्थापना
४. याना दिन जुल ॥ थुगु धर्म नं जगत संसार उद्धार जुयेमाल शुभ ॥

ठ) ज्याबाहाः बहीया धर्मधातु बागीश्वरया अभिलेख

१. श्री ३ धर्म्मधातु ॥ नमस्ते बुद्धरुपाय जिन धातु कर ... ॥ सर्व बुद्धालय चैत्य धर्म्मधातु नमस्ते ॥१॥ स्वस्ति श्री साक्यसिंह तथागत पर्य्याय उद्रकल्येत्यादि ॥ सम्वत् १०२९ मिति चैत्यराज ... मूर्हुते आदित्यवार ... तुलाराशिगते चन्द्रमसी ॥ थ्व षुन्हु ज्येष्ठवर्ण महाविहारस श्री ३ धर्म्मधातु देवाता स्थापना यानादिन जुल ॥ श्री ५ पृथ्वी वीर विक्रम साहदेव महाराजाया पर्य्यायस ॥ दानपति ज्यष्ठवर्ण महाविहार निवासि श्री साक्य मुनि बुद्ध योगेन गौतम गोभ बज्राचार्य ब्रम्हचर्य भिक्षु श्री लक्ष्मीजोति तस्य चिलानि .. रत्नदेव ... योगे श्री ३ धर्म्म धातु देवता प्रतिष्ठा यानाओ ... जुल ॥ थ्व धर्ममुनिम्ह जुयाव यानागु जुलो ।
२.थुति पूजा यायेत बुबहालया पुरोहित कुरमा म्ह १ उपाध्याय चुकबहालया नील दत्त म्ह १ थ्वते निम्ह बिज्यायकाओ पूजा यायेमाल जुलो ॥ थुगु धर्म नं दानपतिया इह जन्मस सुख संपत्ति फल बृद्धि अष्टश्वर्य्य फल प्राप्ति जुयमाल, परत्रस मोक्षगति लायमाल ॥ थुगु धर्म्मं ... लायेमाल ॥ ... जुजु माहिलाया रत्न देवता ... ॥ पुनभाखा दाताचया जीव मदयाओनि खुन्हु फुकिज सिंघराज याक जोलं थ्व चोपाको बुंया बालि कयाओ वर्ष वन्धन बुसाधन याय माल ॥ थ्व बुं मियमदु । बंधकतय मदु, थ्व बुसाधन मयाय मदु, मयात धारस्य पंच महापाप लाक जुलो ॥ थ्व बुसाधन फुकिजनयात धालसा ... चिंतायाक पनि निम्हस्यन यात कोचमो स वाय बालिकयाः बुसाधन याय माल जुल ॥ शुभं ॥

ड) ज्याबाहाः बहीया द्यःलुखाय् च्वंगु ताम्रपत्र लेख

१. श्री ३ भगवान नमोनम ॥ ॥ श्री ५ महाराज त्रिभुवन वीर विक्रम साहदेव श्री
२. ३ महाराज जुद्ध स्मसेर कि जय २ ॥ सं. १०५५ साल मिति भाद्र व सुद्धि ६ रो ४
३. स ज्यष्ठवर्ण महाविहारस बिज्याकम्ह श्री ३ भगवानया द्वारसलि
४. लं भुणा, लुँक्षे ननिया दिवंगत पिता, जितमाया, काय काजिला
५. ल सुद्रया, पत्नि सानु, थ्व निम्ह सत्रा धर्मचित्त उत्पत्ति जुया व
६. दुंता याना जुल, थुगु धर्म जगत संसार सत्त्व प्राणि उद्धा
७. र जुयमाल शुभमस्तु सर्वदा ॥

ढ) ज्याबाहाः बहीया पिने फलेचाय् च्वंगु संस ल्वहं

मूलपाठ

१. ऊँ स्वस्ति श्रेयोऽस्तु ॥ सम्वत् ७८८ वैशाष शु
२. क्ल तृतीयायां तिथौं कृत्तिका पुरोहिनि
३. नक्षत्रे सोभणे योगे शनिश्चर वासरे ॥
४. ज्याथ बाहार विहारि वं तारि पि छे । ननि
५. वंतागृह ॥ हरिराम भावोसन थ्वत
६. नामन तिरि धर्वति उभयस्त नामन थ्व
७. फरे दयका श्री ३ रोक्यश्वर सक्ति सहि
८. तन थ्व फरेस थापना याङा डिन जु
९. रो ॥ थ्व वफरेस इन्द्रजात्रा स्वानछा कुन्हु
१०. श्री ३ रोकेश्वर तारा पूजा याङन दानपिते
११. थुते प्र १ चेक्न, मत छोयरे फ २ सियाफके ङे
१२. १ जिप थ्व कुड १ ख पारु, स्वात, सन्हान पात २ ध
१३. रि कुड १ बजि कुड १ कगुरि थुते दयकेभार
१४. थुते चिन्हा याक ग्वहस्ति गुनसिंह भावो, सं
१५. दु राम भावो, दथुराछे मधु भावो जजमान पु
१६. ग सिवराम भावो थुते सेन रोष मयास्य
१७. चिन्ता यायमार रोपया कारे पंचमा
१८. हापातक राक जरो ॥
(थ्व अभिलखे धनबज्र बज्राचार्यया 'मध्यकालका अभिलेख' पृ. १५४, १५५ स प्रकाशित जुयाच्वंगु दु ।)

डानियल राइट पाखें सम्पादित नेपाःया इतिहासय् मतयाः व न्यकू जात्राया ऐतिहासिक लिधंसा

सत्यमोहन जोशी

नेपाःया छगू साप हे पुलांगु बंशावली मुन्सी शिउ शङ्करसिं व पं. गुणानन्द निम्ह जानाः खय्भाषं अंग्रेजी भाषाय् हीकूगु जुल, थुकियात नांदंम्ह छम्ह अंग्रेजी विद्धान् डानियल राइटं ताहाकःगु परिचयात्मक भूमिका च्वयाः सम्पादन याःगु जुयाच्वन। अले थ्व वंशावली History of Nepal (नेपाःया इतिहास) नामं सन् १९७७ पाखें बेलायतया क्याम्ब्रीजं पिथंगु जुल। अनंलि राइटया 'नेपाःया इतिहास' धकाः थ्व सफू खूब प्रचलित जुल। थुगु सफूया निगूगु संस्करण सन् १९५८ स कलकत्तां प्याहांवोगु जुल।

थुगु नेपाःया इतिहास सफुतिइ (निगूगु संस्करण, पौल्याः ९१-९२) मतयाः व न्यकूजात्रा (श्रृंगभेरी) या सन्दर्भ दुथ्याकातःगु भ्फीगु निम्तिं सीकेमाःगु उपयोगी विषय जूगुलिं थन न्हृयब्वयागु जुल, थ्व थथे खः -

Shankara-deva reigned 12 years. This Raja built a village in the shape of a sankha, or shell and named it Sankhu. It was dedicated to Ugra-tara-devi. His son Barddaman deva reigned 13 years. His son Bali-deva reigned 13 years. His son Jaya-deva reigned 15 years. His successor Balarjuna-deva reigned 17 years. His successor Vikrama-deva reigned 12 years. His successor Guna-kama-deva reigned 51 years.

While this Raja was fasting and worshipping Mahalakshmi, the goddess appeared to him in a dream, and told him to found a city at the junction of the Bagmati and Vishnumati rivers. This was the sacred place where, in former times, Ne Muni had performed devotions and practised austerities, and here was the image of Kanteswara devata. To this spot Indra and other gods came daily, to visit Lokeswara and hear puranas recited. The new city was to be built in the shape of the kharg or sword of the Devi, and to be named Kantipur; and dealings to the amount of a lakh of rupees were to be transacted in it daily. The Raja, being thus directed, founded the city at an auspicious moment, and removed his court from Patan to Kantipur (Kathmandu). This took place in the kaligata year 3824.

The city contained 18,000 houses. Lakshmi gave her promise that, till the traffic in the city amounted to a lakh of rupees daily, she would reside there. By her kindness the Raja was enabled to build a suvarna-pranali or golden dhara, and hence he named the city Suvarna-pranali-Kantipur. He then peopled it with various castes.

He also went towards the East, and brought Chandeswari, and placed her in the centre of the country for its protection. In like manner he made Karbirasmashan on the banks of the Vishnumati. At the same place he erected an image of Bidya-dhari-devi, who had shown herself in the sky to a pandit named Bajrapada.

He also brought from Dakshina-kali the goddess Rakta-kali and revived her worship as Kankeswari. He also revived the workship of two sets of Nava-Durgas, the one inside, the other outside, of the country. To the west of the country he renewed the workship of Panchalinga Bhairava, whose jatra takes place on the 5th of Aswin Sudi. This Bhairava had come to play with a Khargini, or Kasaini.

He also brought from Indrani-ghat the goddess Manamaiju-pitha, and placed her in the east of the country, at a place called Agama-choka. To the east is the Lomri-devi, brought by Bandhudatta Acharya from the Kamrup mountain. Then he established, or rather revived, the Hilya jatra, Krishna jatra, and Lakhya jatra. The last of these was in honour of Sakya Muni having obtained a victory over Namuchi-mara, when the latter came to distract his attention, while he was sitting under a *bodhi* tree in profound meditation for the purpose of becoming a Buddha, After his victory Brahma and other gods came to pay their respects to Sakya Muni, for which reason the gods are represented in these jatras.

He also instituted the Matayata and Sringabheri jatras. The Hilya. Krishna and Lakhya jatras were in existenee before the time that Kantipur was founded.

"शङ्करदेव जुजुं १२ दँ तक राज्ययात। थ्व जुजुं शङ्ख बान्कीगु छगू गां दयेकाः सांखु (सको) धैगु नां छूगु जुल। थ्व गां उग्रतारा देवीया नामय् द्यछाःगु जुल। थ्व जुजुया काय् बर्द्धमानदेवं १३ दँ राज्ययात। थ्वया काय् बलिदेवं नं १३ दँ राज्ययात। थ्व जुजुया काय् जयदेवं १५ दँ राज्ययात। थ्व जुजुया उत्तराधिकारी बालार्जुनदेवं १७ दँ राज्ययात। थ्व जुजुया उत्तराधिकारी विक्रमदेवं १२ दँ राज्ययात। थ्वहे जुजुया उत्तराधिकारी गुणकामदेवं ५१ दँ राज्ययात।

थ्व जुजुं (गुणकामदेवं) उपवास च्वनाः महालक्ष्मीदेवीया पूजा यानाच्वंगु इलय् छन्हु थ्व जुजुया म्हगसय् देवीं म्हंकःवयाः थथे धाःगु जुयाच्वन- "वागमती व विष्णुमतीया दोभानय् शहर छगू दयेकि छं। थ्व थाय् साप पवित्र धकाः सीकि। छाय्धाःसानि थ्वहे थासय् न्हापाया कालय् नेमुनि धैम्ह ऋषिं भावभक्ति तयाः तःधंगु तपस्या यानावंगु खः, अले थन हे कान्तेश्वर नांम्ह द्यःया मूर्ति नं दु। थ्वहे थासय् इन्द्र व मेमेपिं द्यःत लोकेश्वर दर्शन यायेत व पुराणादि बाखँ कनीगु न्यनेत न्हिथं वैगु खः। आः थ्व न्हूगु शहरयात खड्गया आकृति लसिवयक 'कान्तिपुर' धकाः थ्वया नां छुनाब्यु। थन न्हिं छगू लखदांया कारबार चलती जुइ।"

जुजुयात थथे निर्देशन प्राप्त जूगुलिं शुभ मुहूर्तस शहर संस्थापन जुल। जुजुं थःगु सरकारी कचहरी अड्डा यलं ल्ह्ययाः कान्तिपुरस तयेयंकल। थ्व जूगु घटनाया ई कलिगत ३८२४ दँ खः।

थ्व शहर (कान्तिपुर)स १८,००० छेँखा दु। थ्व शहरस न्हियान्हिथं छगू लख तकाया कारोबार जुया च्वंतलय् लक्ष्मीद्यः अन च्वनाबिज्यायेगु धकाः वसपोलं वाचायानाबिज्याःगु जुल। वसपोलयाहे अनुग्रहकथं जुजुं (गुणकामदेवं) सुवर्ण प्रणाली अर्थात् लँहिति दयेकूगु जुयाच्वन, थ्व हे हुनिं जुजुं थुगु शहरयात सुवर्ण प्रणाली कान्तिपुर धकाः नां छुनाः अन थीथी जात थर दुपिं मनूतय्गु बस्ती दयेकूगु जुल।

जुजुं ओता (पूर्व) पाखे वनाः चण्डेश्वरी कयाहयाः शहरया संरक्षणया लागी दथ्वी विराजमान याकूगु जुल। थथे हे हानं जुजुं विष्णुमती खुसिया सिथय् करवीर द्यप (मसान) दयेकाः लिकसं विद्याधरी देवीया मूर्ति नं नीस्वंगु जुल, थुम्ह द्यवं बज्रपाद नां जुयाच्वंम्ह छम्ह पण्डितजुयात सर्गतं दर्शन ब्यूगु जुयाच्वन।

थ्वहे जुजुं (गुणकामदेवं) दक्षिणकालीं रक्तकाली देवी हयाः कंकेश्वरी भाःपाः हानं पूजाआजा याकूगु जुल। हानं थ्वहे जुजुं नवदुर्गाया निगू कथं (देय्या दुनेच्वंगु व पिनेच्वंगु) या पूजाआजा नं सुव्यवस्थित यानाबिल। देय्या योता (पश्चिम) पाखे च्वंगु पंचलिंग भैरवया पूजाआजा नं न्हूधाःकथं हानं सुव्यवस्थित यानाबिल। थुम्ह द्यःया जात्रा आश्विन सुदी पञ्चमीस जुइगु खः। थुम्ह भैरव द्यःया खड्गीनी अर्थात नैंनाप मतिनाया स्वापू दुगु जुयाच्वन।

थ्वहे जुजुं हानं इन्द्रायणीघाटं मनमयजु पीठ द्यः हयाः देय्या ओतापाखे आगमचुक धैथाय् तयेहल। ओतापाखें आचार्य बन्धुदत्तं कामरुप पहाडं ज्वनावोम्ह लुमरीद्यः दुगु जुयाच्वन। अले हानं थ्व हे जुजुं हिले जात्रा,कृष्ण जात्रा व लाखे जात्रायात हानं नीस्वना न्हयब्वोगु जुल। थुगु लाखे प्याखं जात्रा जक नमुचीमारयात त्याकाः बुद्ध जुयाबिज्याःम्ह शाक्यमुनिया हनाय् ह्वीकीगु जुल। शाक्यमुनि बोधिसिमाया क्वसं फ्यतुनाः बुद्ध ज्वीगु हेतुं ध्यानय् च्वनाबिज्याबलय् नमुचीमार शाक्यमुनिया तप भंग याये धकाः अन वोगु जुयाच्वन। नमुचीमारयात बुकाः विजय प्राप्त जुसेंलि, ब्रम्हा व मेमेपिं द्यःत शाक्यमुनि बुद्धप्रति श्रद्धा द्यछायेत अन वोगु जुल, थ्वहे लसताय् च्वय् न्हयथनागु जात्राय् थीथी द्यःपिन्त ब्वतिकायेकातःगु खः।

थ्वहे जुजु गुणकामदेवं हानं मतयाः व श्रृगभेरी (न्यकू जात्रा) जात्रा नं संस्थागत रुपं नीस्वंगु जुल। अथेला कान्तिपुर संस्थापन जुइ न्हयःहे हिले जात्रा, कृष्ण जात्रा व लाखे प्याखं ह्वीकीगु जात्रा दुगु जुयाच्वन।"

राइटया नेपाःया इतिहासय् (History of Nepal) जुजु गुणकामदेवयात यल (ललितपुर) व यँ (कान्तिपुर)या लोकंह्वाःम्ह जुजु धकाः वर्णन यानातःगु दु। थ्व जुजुं नखः चखः जात्रा पर्व उत्सव, प्याखं आदि नीस्वनाः पुनरुद्धार यानाः नेपाःया सांस्कृतिक सम्पदा (Heritage) आपलं ब्वलंकावंगु जुल।

तर थन छता खँ सीकेमाःगु दु व खः मौखिक परम्पराय् न्हयथना वयाच्वंगु लोककथनकथं यलया मतयाः व न्यकूजात्रा जुजु बालार्चन देवया इलंनिसें हे संचालन जुयावयाच्वंगु धैगु। थ्व जुजु बालार्चन देव जुजु गेणकामदेव स्वयाःआपलं न्हयःयाम्ह खः।

थीथी अन्वेषक विद्वान्पिन्सं पिकयातःगु नेपाःया इतिहासय् धाःसा जुजु बालार्चन देवया उल्लेख तक नं खनेमदु, गथेकि सूर्यविक्रम ज्ञवालीया 'नेपाल उपत्यकाको मध्यकालीन इतिहास', बालचन्द्र शर्माया 'नेपालको ऐतिहासिक रुपरेखा', प्रो. ढुण्डिराज भण्डारीया नेपालको ऐतिहासिक विवेचना, लुसिनो पेटेकया नेपाःया मध्यकालीन इतिहास (Mediaeval History of Nepal) आदि नेपाःया इतिहास सम्बन्धी सफुतिइ।

थुखे राइटया नेपाःया इतिहासय् धाःसा बालार्चन देव व बालार्जुन देव नांपिं बिस्कं बिस्कंपिं निम्ह जुजुपिं दु। तर बालार्चन शासनकालय् मतयाः व न्यकूजात्राया खँ गनं उल्लेख जुयाच्वंगु खनेमदु, केवल थ्व जुजुया इलय् न्हयथनातःगु थुलि खँ जक खनेदु -

जुजु रुद्रदेव वर्माया काय् वृषदेव वर्मां धर्मराज लोकश्वर व यमान्तक नीस्वनावंगु तथा गोदावरी वनेगु लँय् बांद्यगां (बरेगां) या लागाय् पञ्चबुद्ध नीस्वनावंगु, अले थ्व फुकया संरक्षण व सम्वर्द्धन यायेगु जिम्मा किजा बालार्चन देवयात त्व:तावंगु धैगु। लिपा बालार्चन देवया इलय् बूँ पाला: वा पिइगु चलन वोगु खँ न्ह्यथनात:गु दु। अले थ्व जुजुं न्हापां बूँ पा:म्ह मनूया हनाय् जाकिचुँया योमाधि छुना: थिंलापुन्हिकुन्हु योमधि नख: हनेगु थिति दयेकावन धैगु। अले हानं थ्व जुजुं टंगलं त:बाहा: दुहाँवनेगु लँय् न्हापां बूँ पा:म्ह मनूया मूर्ति नीस्वनावन धैगु।

राइटया नेपा:या इतिहासय् जुजु गुणकामदेवया विषयस आपलं ऐतिहासिक विवरण दुथ्याकात:गु दुसां, थ्व जुजुया अबुजु विक्रमदेव (१२ दँ राज्ययानावंम्ह) व अजाजु बालार्जुन देव (१७ दँ राज्ययानावंम्ह) या बारे मतया: व न्यकूजात्रायात कया: छुं खँ न्ह्यथनात:गु खनेमदु। लुसिनो पेटेकया नेपा:या मध्यकालीन इतिहासय् धा:सा जुजु बालार्जुन देवं थ:गु श्रीपेच सश्रद्धां बुंगम लोकेश्वर (बुंगद्य:) यात क:ल्हानावन धका: न्ह्यथनात:गु खनेदु।

राइटया नेपा:या इतिहासय् जुजु गुणकामदेवया प्रसङ्गय् छता खँ थ्व नं न्ह्यब्वयात:गु जुल व ख: जुजु गुणकामदेवं कान्तिपुर शहर नीस्वने न्ह्य:हे हिलेजात्रा, कृष्ण जात्रा, लाखे जात्रा न्हापा हे दयाच्वने धुंकूगु जात्रात ख: धैगु। थुकिं भ्हीसं सीकेफु सम्भवत: गुणकामदेव जुजु जुइ न्ह्य:या आपलं जात्रात (मतया: व न्यकू जात्रा नं) व्यवस्था बांमलाना:, आयस्ता मदया: सुचारुरुपं भ्ह:भ्ह: धायेक संचालन जुइमफुत जुइ। अले, गुणकामदेव थ: जुजु जुइवं, थ्व जुजुं थुजोगु फुक जात्रायात मा:थाय् मा:कथं गुथिगाना दयेका: आयस्ता तया: पुनरुत्थान व पुनरुद्धार याना: संस्थागत यानाबिल। थ्व हे भ्वलय् मतया: व न्यकूजात्रा नं दुथ्यावल जुइ।

अन्त्यय् मतया: व न्यकूजात्रा गुबले नीस्वंगु धैगु ऐतिहासिक रुपं प्रामाणिक मालेज्या (Research Work) भ्हीसं न्ह्याकावंवनेमालाच्वंगु दु। आ:यात जुजु गुणकामदेवं हे मतया: व न्यकूजात्रायात संस्थागत रुपं व्यवस्थित यानावंगु तथ्ययात कायम यायेगु उचित जुइ।

"मध्यकालीन नेपा:या इतिहास" (Mediaeval History of Nepal) या च्वमि लुसिनो पेटेकया धापूकथं जुजु गुणकामदेवया शासनकाल इसाया भ्हीगूगु शताब्दी (C. 942-1008) ख:। थथे धायेबलय् थनी द्व:छि (१०००) दँ न्ह्य:निसें हे यल (ललितपुर) या मतया: व न्यकूजात्रा संस्थागत रुपं मदीक संचालन जुयावयाच्वंगु जुल।

थौं थुजोगु ताहाक:गु इतिहास दुगु तथा भ्हीगु सांस्कृतिक वैभवया दसू जूगु मतया: व न्यकूजात्रा भ्हीगु राष्ट्र नेपा:देया हे ज्व:मदुगु सम्पदा (Heritage) जुयाच्वंगु दु। मतया: व न्यकू जात्रायात संरक्षण व सम्बर्द्धन यायेगु तथा कन्हय्या भ्ही सन्ततितयत थुकिया जिम्मा ल:ल्हायेगु भ्हीगु त:धंगु कर्तव्य ख:। ■

नेपालय् दाफा भजन
दाफा भजनया प्राचीनता

धर्मरत्न शाक्य 'त्रिशुली'

दाफाया प्रामाणिक तथा पुरातात्विक तथ्ययात, गुकथं विकास जुयावल धैगु विषये थथेहे खः धका धायेत उलि अःपु मजू। अथेधका इतिहासया विकाश जुयेंन्ह्यो हे विकसित जुयाच्वंगु तथ्ययात गनं शीलापत्रे मदु, गुगुं सफुती च्वयातःगु मदु धका उपेक्षा यायेगु उचित मजू। थुजागु खूय् पौराणिक, ऐतिहासिक तथा वर्तमान न्ह्याना वयाच्वंगु परम्पराया लिंधंसा मकासेहे मगा।

थ्व नेपाल मण्डल उत्पत्तिकालंनिसें क्रमिकरुपं ज्योतिरुप श्री स्वयम्भू व ज्योतिलिङ्ग महादेवया प्रभावं प्रभावित जुयाच्वंगुली बुद्धधर्मावलम्बीपिसं भिंनिलाया भिंनिम्ह बोधिसत्व मानेयानातपिं मध्ये छम्ह पद्मनृत्येश्वर यात नृत्येश्वर नित्यनाथ धका मानेयाना तःगु व नृत्यनाथया जः खः च्वनीपिं नंन्दी भृंगीपिसं थ्व हे दाफा खिं धारण यानातःगुलिं थ्व खिं बाजा उलि हे प्राचीनता खनेदु। हानं थुगु संगीतया प्रचार प्रसार किरातकालेहे दय्धुंकूगु व बज्रयानिक बौद्धपिनि परम्परा अनुसार लिच्छवीकाले हे थ्व संगीतकला जन जीवने अपो भ्यलेबूगु सीदु। अथेहे नित्यनाथया जः खः च्वनीपिं नन्दी भृंगी पिसं धारण यानातःगु बाजा दाफा थाइबले प्रयोग ज्वीगु खिं बाजा खः।

भीगु नेपालय् मङ्गल उत्सबया निंतिं तथा अनेक प्रकारया देशोपद्रव भय अन्तराय हतेयायेया निंतिं अनेक बाद्यबादन छ्यलातःगु व थुगु संगीतयात राज्यया स्तरंनापं मान्यता बियातःगु खनेदु। उकिं थन न्हापांनिसें हे संगीतकला विकसित जुजुं न्ह्यानावं वःगु दु धैगु सीकेफु।

अथेहे कपिलवस्तुया जुजु शुद्धोदनया रानी महामायादेवीं लुम्बिनी उपवने शिद्धार्थयात जन्म बीवं थुगु समाचार न्यना लय्ताम्ह जुजु शुद्धादनं थः काय्मचायात लुम्बिनीं कपिलवस्तु हःबले अनेक प्रकारया बाजात थाका मङ्गल उत्सब याना कपिलवस्तुई दुतहल धैगु उल्लेख ब्वनेबले नं थ्व दाफा भजनया खिं, धाः धिमय्, कोंचाखिं, ताः भुस्या, ताइंनाईं, आदिया वर्णन यानातःगु दु। थथेहे तथागत बुद्ध त्रायत्रिंस भुवने मांयात उद्धार याना कतीपुन्हीखुनु संकाश्य नगरे क्वाहां बिज्याबले नं स्वर्गलोकया पञ्चशिख गन्धर्वप्रमुख देवतापिसं अनेक बाद्य थाना पूजायाना हल, मनुष्यलोके च्वंपिसं नं थथे हे थःथाय् दुगु अनेक बाजा थाना मङ्गल उत्सब याना हल धैगु वर्णन दु। उकिं बौद्ध साहित्य बुद्धयात श्रद्धातया पूजा यायेगुलि देव मनुष्यपिसं संगीतया माध्यमं नं पूजायाः धैगु सीदु।

दाफा भजनया मुख्यगु बाजा खि खः। थ्व बाजा धैगु सिंगोंयात दुने खालि याना जःपाखे नासः धकाः करिब ८ इञ्च व खः पाखे माहांकाः धकाः १० इञ्च चाकः दुगुलि छ्यंगुलिं भुना छ्यंगुयागु हे तानं साय्का उकि जः पाखे करीब ५ इञ्च व खःपाखे ९ यञ्चति खौतया दय्कातइगु बाजा खः। वहे खिं बाजाय् च्वयातैगु नृत्यनाथया चित्र व आगमय् नृत्यनाथया धकिं, तोलं, पौभाः आदिस नृत्यनाथया जवे खवे च्वंपिंसं धारण यानातःगुलिं सीकेफु। अले उकियात साथबीगु क्वय्याःगु ताः व बमूचा व पोंगा खः।

दाफा भजनया विकास क्रम

गुरु शिष्य परम्परा :– भगवान बुद्धया पालंनिसें हे सय्के सीकेमाःगु विषय गुरु शिष्य परम्परां हे न्ह्यानावःगु अनुसार थ्व दाफा भजनया विषय नं लिखित रुपय् आःतक न्हापायाःगु छुं प्रामाणिक ग्रन्थ उपलब्ध जूगु मदुनि। मल्लकालंनिसें छुं लिपिबद्ध जूगु दुसां नोटेसन मदुगुलिं गुरुबिनां सय्के मफैगु कथं मात्रा काल छुं हे छुटेमज्वीक भोभोलाक जक च्वयातैगुलिं नासः द्यो पुज्याना नासः साला छगूकिसिमं गुरुमुष्ठि कथं ब्यवहार जुयाच्वंगुलिं आः तकनं वहे परम्परा कायेम जुयाच्वंगु दनि।

दाफा भजनया प्रतिनिधित्व कथं धाःबाजा

थ्वहे दाफा भजनया विकासया ल्यूल्यू धाःबाजाया नं विकास जुजुं लिपा दाफा भजनया गुगु रागकया ग्वारा थायेगु हालेगु पद्धति खः उकियात धाःबाजाय् नं थायेगु यात। गुकिं याना ये, ख्वप थिमि आदि थासय् गूलू गूलाबाजा धकाः बाहाः बही चैत्य देव देवीस्थान परिक्रमा याइबले व यले थुकिया अतिरिक्त मतयाबले च्यान्हु न्ह्योहे बोकी वनेगु धकाः अनिवार्य रुपं बोकी बाजा धकाः खिंबाजा थाना दाफा भजनयात प्रमुखता बिया बुद्धगीत (बोकी) हाला, धाः नाय्खिं डमःखिं धिमय् बाजायात नं समावेस याना मतयाःया लंपुलिना नसंचा इलय् चैत्य धर्मधातु विहार देवस्थल परिक्रमा याई। थुकी नं दाफा भजनयात प्रमुखता बियातःगु स्पष्ट दु। उकिया अतिरिक्त मतयाः खुनु (श्रृंगभेरी) न्यकूजात्रा धकाः धाःबाजायात प्रमुखता बिया डमःखिं ल्यूल्यू तया थ्वहे दाफा भजनपाखें धाः बाजाय् समावेस जूगु ३२ पु ग्वारा थाय् थासय् देवदेवी अनुसारया ग्वारा हाला थाना न्यकूतिं "त्रिरत्न बुद्ध धर्म संघ" व "आर्यतारा शरण" धैगु नामोच्चारण कथं पुया श्रद्धा ब्यक्त याना तःगुलिं नं धाःबाजा प्रमुखजुया थाय्थासे नौ बाजा धकाः भिंन्याता बाजाया बाद्यप्रदर्शन याःसां थ्व ग्वारा हालेमाःगु थाय्माःगु व बोकीबाजा धकाः दाफा थाना दकले न्ह्योनेहे वनाच्वंगुलिं नं दाफा भजनया प्रमुखता स्वतः सिद्ध जुवो।

करुणामय मत्सेन्द्रनाथ व दाफा भजन

नेपाले गुरु गोरखनाथं नवनाग आसनयाना मृगस्थली तपस्या यासेंलि नेपाले १२ दंतक वर्षा मजुल। उबले नरेन्द्रदेव जुजु, बन्धुदत्त आचार्य व ललित किसानं कर्कोटक नाग व भैरव ग्वालिकयाः कामरु कामाक्षं मत्सेन्द्रनाथ नेपाले थ्यंसेंलि गोरखनाथ गुरु दर्शन यायेत दनेवं नवनागत मुक्त जुल। करुणामय मत्सेन्द्रनाथया अनुग्रहनं वर्षा बृष्टिजल। सुभिक्ष जुल उकिं वसपोल नेपाःया फुक्क जाति फुक वर्ण फुक भाषाभाषीपिनि आराध्य तथा लोकंह्वाम्ह जुया लोकनाथ नं जुल। वसपोल यले यात्रायाना तःबाहाले स्थापना जुल। उगु इलय् थ्व दाफा भजन शाक्य बज्राचार्य, राजोपाध्याय, श्रेष्ठ, ताम्राकार, महर्जन, मानन्धर चित्रकार समुहे ब्यापक रुपं चलेजुया बाहाः बही, देव देवी स्थले जक मखु थःथःगु चुक चपाते तकनं न्ह्याइपुक याइगु व न्ह्यागु पूजा जात्रा जंकु, ज्याःजंकु आदि ज्वीबले नं याइगु जुयाच्वंगुलिं थुगु करुणामय थःथाय् तय् दुगु लसताय् वसपोल करुणामयया देगलय् सुथन्हापनं नसंचादाफा धकाः करुणामय अन दत्तले देगलय् दुनेहे अले रथे च्वंतले गन गन रथ थ्यन अन अनहे पोंगानापं पुया थुगु दाफा भजन यायेगु यात। गुगु आः तक नं ताम्राकार गोष्ठिपाखें यानाच्वंगु दनि। बथेंहे मंगले भिन्द्योया देगले नं मंगःया क्वथुलाछि एरियाया श्रेष्ठ समुह पाखें थ्व दाफा भजन इले ब्यले व शनिबार पतिकं धैथें संचालन यानाच्वंगु दनि। उकिं थ्व दाफा भजन उगु बखते हे लोकप्रियता हासिल यायेधुंकल धैगु सीदु।

थः गुरुया पाखें बाद्यबादन कलाया महत्व सीकाच्वम्ह श्री सिद्धिनरसिंह मल्लजुजुया समये आषाठ श्रावण महिनाय् देशे सकभनं महामारी रोगं दुःखब्यूबले थ्व हे नौ बाजा थाका त्रिरत्न नामोच्चारण याका न्येकूप्वकिा दाफा भजनयागु सवीनिपु ग्वारा थासंथासे चैत्य देवालय शिवालय देव देवीया सन्मुखे थाका हायेका नगर प्रदक्षिणा याका महामारी रोग शान्त ज्वीकल। लिपानं देशे उजागु भयंकर महामारी मज्वीकेत धका गुठि बन्देज दयेका यल देया भिगू टोलं दयुंसं गुलू मतयाः खुन्हु न्यकूजात्रा धका पालाःया थःगु टालंनिसे ग्वया थःगु लायूकूया क्वसं तुंभ्र्याक्वय् थ्यनीबले नौबाजा थाका कहरा व सुमङ्गल थायूमाःगु व ३२ पु ग्वारा थासंथासे देव अनुसार थायेमाःगु चलन नेपाल संम्बत ७५८ नसें आःतक नं यानावयावंगु हे दु। थ्व बाद्यबादन यल लायूकूली जक मखु हनुमाध्वाखाय् नं स्वयम्भुं ल्याह्मवया थ्व नौबाजा व ग्वारा थावनाच्वंगु खः शाहवंशीय जुजु नारायणहिटि लायूकुली बिज्यासेंलि नारायणहिटि दरबारय् वना नं नौबाजा सहित ग्वारा श्रवण याकेगु यानाच्वंगु खः। परन्तु छगू सालय् थथे बाजा थाना जुजुयात न्यंका च्वंबले भुस्याःया खिपः चःबुना भुस्या कुटुं वसेंलि बिघ्न जुल धका उबलेनिसें नारांहिटि दरबारय् थ्वबाजा थाःवने म्वाल धाई। थथेहे मलल जुजुपिनि समय् थ्वहे दाफा भजनया माध्यमं ह्वकिमाःगु कातीपयाखू स्वयं सिद्धिनरसिंह जुजुं हे दयूका वन्दोबस्त याना कार्तिक लपिच्छ यंकं ह्वीकावंगु अनेक ब्यवधान वसां आ तक दयूदसं उलि हे लोकप्रिय ज्वीक यलया लायूकू दभूली न्हेन्हुजूसां चलेजुयाच्वंगु दु। अथेहे पञ्चतालया तालय् प्याखू, ततःग्वःगु दंगः थायूमाःगु, गथु प्याखू सिकाली प्याखू नं थन लायूकुली हया क्यनेमाःगु प्रथा दयूकावंगु दु। उलिजक मखु प्रत्येक वर्षया जेष्ठपुन्ही खुन्हु कृष्णमन्दिरया न्ह्यने सिद्धिनरसिंह जुजुयागु धैतःगु ३२ पु म्यें उललेख जुयाच्वंगु काती दभूली च्वना दाफा भजन याइगु जुल। लिपा जुजु सिद्धिनरसिंहया काय् श्रीनिवास मल्ल जुजुया स्वर्णसिंहासन नं वहे बिलंपौया क्वसं ब्वया भजन याइगु जुल। उगु प्रथा उबलेनिसें आःतक नं चलेजुयाच्वंगु दनि।

दाफा भजनया लोकप्रियता

थथेहे ख्वपःदेशय् बाहाः बही पाखें दाफा भजनया पलसा गुलाबाजनं जक ग्वारा थाईगु जूसां महर्जन समाजय् व मानन्धर, चित्रकार आदि समाजय् थुगु दाफा भजन गुंला व कार्तिक अले नवरथ बले त्वाःत्वालय् बांलाक हे चलेजुयाच्वगु दु। विशेषं कार्तिक पुन्हीखुन्हु देय् न्यंक सकभनंहे दाफा भजन याना निथाय् प्यथाय् नौबाजा थाना बाद्य प्रदर्शन याइगु तस्सतं प्रसंशनीय जू।

यें देशय् नं बाहा बहीली दाफा भजन मद्‌य धुंकुसां गुलाबाजनं जक ग्वारा थाईगु अले महर्जन समाज व तरलाधर समाजय्, मानन्धर समाजय् दाफा भजन चलेजुया च्वंगु हे दु।

थ्व दाफा भजन थन विशेष रुपं ललितपत्तन यल देशय् व यें, ख्वःप, भोतय् नं प्रतिवर्ष गुंला जःछि व कार्तिक लच्छि अले यूला मोहनीया नवरथ जःद्धि, माघ लच्छि व प्रत्येक संल्हू, अष्टमी, मुन्ही, अमाइबलय् थायूथासय् विहारय्, चैत्यय्, देव देवीया थासय्, टोल टोलय्, चुकय्, ननी अले विशेष धार्मिक पूजाआजा, यात्रा आदि जुइबलय् न्ह्याइपुक समय अनुसारया रागय् विभिन्न तालय् विभिन्न देव देवी पिनिगु भक्तिरसं पूर्णगु म्ये त हाला भजन याइगु नेपाःया सांस्कृतिक अङ्गहे धाःसां ज्यू। उलिजक मखु नेपागालं प्याहांवनाच्वंपिं बौद्धपिसं थ्व दाफा भजन पूर्व भोजपुरे व पश्चिमया तानसेनय् थ्यंक नं चलेयानातःगु लुमंकेबहः जु। हानं थ्व हे दाफा भजनया लिधसाय् रुद्रवर्ण महाविहार वकुबहालं न्हयुगु दशक न्हापा भगवान बुद्धया जीवनीया आधारय् सर्वार्थसिद्ध राजकुमारया प्याखू ह्वीकावंगु दु। अवदानया आधारय् हे मयुरवर्ण महाविहार न्हाचुकं मणिचूड महाराजयागु प्याखू दयेका क्यना न्हयूचा न्हयूचा, गुंचा गुंचा तक ह्वीका लोकं व्हाका वहीकावंगु अले वहे प्याखूया म्यें थन थायूथासय् दाफा भजनय् व भोजपूरय् प्याखं नापं तथा तानसेनय् दाफा भजनय् हालाच्वंगु दनि। उकिं नेपालय्

न्ह्याना वयाच्वंगु खि नाॅ दयाच्वंगु दमःखि, नायखि, कोंचाखि, मगःखि आदि विभिन्न बाजात मध्ये नं थ्व दाफा भजनय् थाइगु खि बाजाया विशेष थःगु हे मौलिकता प्रसिद्ध जू।

थुपिं दाफा खिंयागु प्रकरणय् दाफाखि, निगः तया थाइगुयात जोखि, ख्वपय् लयं लयं थानावनीगुयात लालाखि, द्योयाथाय् थाइगु यात द्योखिं, छगू समय् खि थातकि खिचा ख्वइगुलिं खिचाखोखि आदि नं धायगु याः।

दाफा भजनय् ग्वाराया महत्व

ग्वारा हालेधुंका स्वच्छन्दरुपं छगू हे जक तालय् हालीगु म्ये यात चाली धका धाई। ग्वारा धैगुली छपुम्ये छःगू जक ताल थाइगुयात "तुता, माथेमा व बाधाः" धाइगु जूसा छपु म्येय् निगू, स्वंगू, प्यंगू, न्यागु, न्हेगु, च्यागू, गुंगू, भिंगू व भिंनिगू तालत थाना हालेमाःगु जुल धाःसा दोमां, तिमां, चौमां, पञ्चमां, सातमां, आठमां, नवमां दसमां व बारमां धाइ। थ्व भजनय् दुगु तालत मध्ये मुख्य प्रचलित ताल न्हेगू दु व खः – चो, जति, एकताल, प्रताल, गन्धः, पलेमां, व ब्रम्हताल। अथे हे ग्वारा थाइबले थुकिया अतिरिक्त रुपः, चौताल, अस्तरा, धलंजति, खजति, पञ्चताल, थकता व झताल धकाः मेमेगु तालया नाॅ नं बियातःगु दु। छगू हे जक ताल थाइगु ग्वाराय् नं तालया बोल च्याकोतक काइगुयात माथेमा, च्याकोले पाःजूगु जूसा तुता व च्याकोस्वया अपो ताल या बोल थायमाःगु जुलकि बाधाः धाई। थुपिं ग्वाराया म्यें व उकी थायमाःगु तालया बोल ने.सं. ११०७ स तारेमाॅ संघ नागबहालं मुद्रण याना प्रकाश याये धुंकूगु दु। वथें हे २०५४ सालया मतयाः पाः तथा श्रृंगभेरी न्येकूजात्रा पाःलाःगुया उपलक्ष्य दाफा भजनया चालीया न्हेगू तालया बोल, धाःबाजाया न्हेगू तालया बोल, नायखिं बाजाया न्हेगू तालया बोल व दाफा भजनया विभिन्न रागत मध्ये न्हेपु जक जूसां रागया स्वरलिपि नं अन चलेजूथे तारेमाॅ संघ नागबहालं हे मुद्रण याना प्रकाश याःगु दु।

दाफा भजनया नियम

नियम विना छुं नं ज्या सुथां लाइमखु। उकिं दाफा भजनया नं नियम दु व नं थन ब्वयगु उचित ताया। न्ह्याथाय् भजन याःसां दाफा भजनय् निम्न अनुसारं अङ्ग पूवंके माः। न्हापां गुरु सहित भजन याइपिं निखे निभ्को याना यथास्थाने च्वनेवं जोः खि थाइगु जूसा मोहडाय् निम्हं इता थिता (चुलिंचू) च्वना खि मुलय् तया म्येंसफू चक्कंका त्वाःदिवाय् मत च्याका नित्यनाथ स्मरण याना द्योल्हायेगु याई। द्योल्हायेधुंकाः गुरुपिं व थकालिपन्ति भागियाना अलेतिनि म्यें हालेबले नं न्हपां गुरुं गुगु म्यें हालेगु खः उकिया रागनिं काई। राग काइबले खि थाइम्हसिनं खियाःगु शब्द बियाव च्वना, उकिया उद्देश्य रागया बादा सम्बादा स्वर खि बाजानापं मिलेथजु धैगु खः। राग क्वचायवं खि बाजनं राग क्वचाःगु संकेत बी। थुलिधुंकाः हालेगु म्येंया ताल थुगु धकाः न्यंकेवं खि थाइम्हं छातू बीगु अर्थात छुमाॅ धकाः म्यें हालीपिन्त तालया संकेत बी। थ्व छातू अर्थात छुमाॅ बीबले गुरुं ताः थाना मेपिसं बमूचा थाना ताल शुरुयाना म्यें छ्वति तयार जुई। छातू बी सिधेवं हानं छकः थुगु हे रुपं राग काई, थथे निकोगु पटक राग काइबले थुगु ग्वारा हालीन धैगु संकेत स्वरुप ग्वाराया छुमाॅ छकूचा न्यंका राग कायेगु याई। थ्व राग काये सिधलकि ग्वारा हाला ग्वाराया मात्वाः क्वचायकी। मात्वा क्वचायवं हानां छकः राग काई, राग सिधेवं हानं ग्वाराया मात्वाः शुरु जुई, नापनापं छसिंकथं कचामात्वाः, लः, घो कया हानं कचामात्वाः कया कोछिना छ्वै। थथे न्हापां हालीगु म्यें थाय् स्वया देव स्वरुपं भिन्नता दु। करुणामययाथाय् करुणामययाःगु हे म्यें न्हापां हालातिनि लिपा मेगु म्यें हाली। गनं शून्य धकाः नासःद्योया म्ये हालेधुंकाः तिनि ग्वारा थाना मेगु म्यें हाली। गनं नासःद्योयाःगु हे ग्वारा थाना मेगु म्यें हाली।

ग्वारा कोजीवं चाली म्यें छुइत छातं अर्थात छुमाॅ कयाः चालीया धुवा कयाः थाना हई, गनं गनं छकलं म्यें हाला शुरु याई, खि थाइम्हं नं म्यें शुरु जुइवं चालीवं मात्वा कया थानाहई। म्यें हालीबले जः खः निखदें निभ्को च्वनाच्वंपिं म्यें हालीपिं मिलेज्वीक च्वना म्येंया धुवा नं चरण नं छत्वा छत्वा पालंपाः याना ताल मिलेज्वीक हाली। थथे निथो निखेच्वना वहे राग, वहे म्यें, वहे ताले, पालंपाः याना स्वर ताल मपाक हालाः म्येंया त्वाःत्वाः पतिकं त्वाःल्हायेगु धकाः बोल कया हयेवं म्यें महासे ताः व बमूचा जक थाई। थुबले बमूचां न्हापा ताः थाःथें काल जक क्यना थाना च्वंगुयात मात्रा समेतं क्यना थायगु याई। खियागु बोल अनुसारं दिपाः वयेवं न्हापाथेंतुं साधारण ताःले वई। थुलिधुंकाः म्येंयाःगु चरण कायेतः हानं मात्वाः कया चरण छुनाहई। म्येयाःगु चरण हालीबले नं त्वाःचा पतिकं त्वाःल्हाना थायेमाः। थथे चरण पूवनेवं वहे चरणयात क्वेच्वंगु त्वाः निसें कया लिसा कया न्हापां न्ह्याः थाना निर्दिष्ठ अनुसार निको वा स्वको हाले धुनेवं चरणयागु न्हापांयागु त्वाः काई, उबले बाजनं गौ कायेमाः, न्हापायागु त्वाः सिधेवं हानं छकः लिपायागु त्वाः कायेमाः, थ्व लिपायागु त्वाः काइबले बाजनं चल्टि थाई अले हानं छको धुवा कया चरणया अन्तय् मेगु चरण दनिसा लिचो कायमाः क्वचाःसा कोछीगु बोल कया कोछिना छ्वई। थथे चरण लिसाकया न्ह्या थाइबले बमूचां मात्रा क्यना थायेमाः। थथे लिचो अथवा कोछीगु बोल काइबले मयें हालीमखु केवल बाजंया ल्यू ल्यू पूचा व ताः जक थाई। म्यें सिधेवं गुरुं हानं रागकाई, राग सिधेवं बाजनं सिधःगु संकेतबिया क्वःछिनाछोई।

थथे निथ्वः (निगू दप्फा) छगू हे भजनय् निखे च्वना म्ये हाःसां वहे राग? वहे म्ये, वहे तालय्, पालंपाः याना स्वर

ताल मपाक हालाः जः खः निखे निभ्वः च्वनाच्वंपिं म्ये हालिपिंस मिलेज्वीक होस याना म्ये या त्वाःत्वाः पतिकं म्ये या धुवा नं चरण नं छत्वाः छत्वा पालंपाः याना तालय् मिलेज्वीक हालिगुलिं हे थुकियात दफा भजन धाःगु, व वहे दफा शब्द लिपाजूबलय् दाफा जूवंगु धैगु आपा भजन खलःया विश्वास दु ।

थुगु रुपं प्रत्येक म्येसं राग छ्यतं, मात्वाः, त्वाःल्हायेगु, न्ह्याः, गौ, चल्टि व लिच्वः वा क्वछीगु थ्व दाफा भजनया म्ये हालेबलय्या अङ्ग खः । थुगुरुपं न्ह्यात्तले भजन याना अन्तय् आरति हाला हानं छकः ग्वोल्हाना भजन क्वःछी । अले थकालिंकथं आरतिबिया भागियाना भजन क्वःचायकी ।

दाफा भजनय् रागया महत्व

थ्व दाफा भजनय् बज्रयानया चर्यागीतय् थें व शास्त्रीय संगीतय् थें हे थ्व भजनया म्ये हालेत न्हापां रागनिं कायेमा । अले वहे रागय् बद्ध जुयाच्वंगु म्ये हालेगु थुकिया परम्परा खः । म्ये हालेगुया विषये नं लोकगति धैगुला मानव सभ्यताया ल्यू ल्यू हे ब्वलनीगु स्वाभाविक खः । परन्तु शास्त्रीय संगीत धका राग लिसे क्वातुक्क स्वापू दुगु, रागया लिधंसाय् हे म्ये हालीगु दाफा भजनया म्येया थःगु हे विशेषता खनेदु । परन्तु थौंकन्हे न्ह्याग्गुं खंयात पुरातत्व व ऐतिहासिक कःसय् च्वला पौराणिक व वंशावली अले जनश्रुतिया तथ्ययात छखे ध्याकुंचाय् चीकेगु प्रयास जुयावयाच्वंगु दु । यद्यपि उकी यथिंजाःगु तथ्य सुलाच्वंगु दयेमा, उकिंया आधारय् अनुसन्धानया लिपा उकियात खःधका स्वीकार यायेमाःसां आ थथे उकियात अवमूल्यन यायेगु थौं या चलन हे ज्वीधुंकुगु दु ।

दाफा भजन धायेवं हे उकी हालेगु व थायगुया ज्या वई, हालेगुली मुख्यगु अङ्ग राग खः, व हे रागय् मिलेजूगु स्वरय् लयतया व हे लचय् हालीगु म्येंया शब्द हे म्येंया मुख्य अवयव खः । समय काल अनुसार राग दई, अले रागय् लाःगु लयत विभिन्न तालय् मिलेयाना दयेकातःगु शब्द समूहयात हे म्यें धाइगु खः । गथेकि :- मोहनि बले मालश्री, कार्तिकं केदार, भथ्यारी, धनाश्री, माघ व फाल्गुणं बसन्त व होरी, चैत्रं घातु व गुंलां सिनाज्या, बिहाग, ब्यांचुलि आदि समय काल अनुसार रागया म्यें हालीगु थ्व भजनया चलन खः । थुपिं रागत मध्ये हिरण्यावर्ण महाविहार दाफा भजन नागबहाले प्रचलितगु रागया संख्या ३१ गु दु । उपिं रागया नां थथे खः ।

१. सारंग, २. कोलाः, ३. मालः, ४. सोरथ, ५. नट, ६. जयश्री, ७. श्री, ८. बिजय, ९. इमन, १०. मल्लार, ११. जाजवन्ती, १२. केदार, १३. बल्लारी, १४. भुपाली, १५. पद्यञ्जरी, १६. धनाश्री, १७. कौसीक, १८. बिभास, १९. काफी, २०. मालश्री, २१. बसन्त, २२. घातु, २३. आसावरी, २४. सिनाज्या, २५. गौरी, २६. भथ्यारी, २७. मल्लार, २८. श्याम, २९. संक्राम्भ, ३०. रामकली, ३१. ब्यांचुली, ॥

खतु थ्व राग थथे स्वीछपु जक मखु मछिन्द्रबहाले जुयाच्वंगु दाफा भजने हालीगु म्येत ८७ रागे विभक्त जुयाच्वंगु दु । गुकियात हनेबहम्ह बाद्यगुरु श्री नन्दकृष्ण ताम्राकारजुया धापू अनुसार न्येगुलिं मयाक कण्ठष्ट यानातःगु दु । राग जक मखु उगु रागे दुगु न्येपुं मयाक ग्वारा व उकिया चालीम्येंत आःतकनं स्यना कना बीफुनि । मेगु राग दयानं ग्वारा मदुगु चाली जकगु नं १७ पु दु । मेगु हाले म्वालेधुंकूगु रागया नां व म्येंत नं दनिगु जुल ।

अथेहे यलया मंगःया भीमसेन मन्दिरे दुगु दाफा भजनया सफू अनुसार न्हापायापिं विद्वान पिसं अन ९२ पु रागे म्यें हालतःगु दु धाई । गुकियात यलया क्वथु तःभ्याले च्वंम्ह स्वर्गीय सिद्धिमान श्रेष्ठजुया बाज्या श्री कृष्णमान श्रेष्ठजुं प्यंगु सफू थःम्हं हे ल्हयया पूर्णचण्डि दाफा भजनयात छगू, मंगःया भीमसेन दाफा भजनयात छगू, इखालखुया विश्वकर्मा दाफा भजनयात छगू व थःतः छगू सुरक्षित याना स्वंगू भजने बियातःगु दु धाई ।

थुकथं संकलन जुयाच्वंगु स्वथी रागय् दोहरेजूगु राग जक कटेयायेबले जम्मा राग १०३ पुया नां दुगु जुल । थुकी निगू राग छथाय् हे मिश्रण याना न्हूगु राग दयकातःगु नं दु । परन्तु थुपिं रागया छुं निश्चित कथं स्वरलिपि लिपिबद्ध मजूनिगु कारणं याना गुरुपिंगु मुख परम्परां जक न्ह्याका वयाच्वंगुलिं रागया यथार्थया वास्तविकता छु खः धैगु तक नं आपाःसिनं कने मफया व हे छपु राग नं विभिन्न टोले विभिन्न कथं राग काइगु अले ग्वारा व चालीया म्यें हालीबले नं रागेलाःगु स्वर जक मजूसे विकृतरुपं म्यें हालीगु जुया वनीगु नं अस्वाभाविक मखु । हानं छपु हे म्यें छगू हे समये वहे चलं हाःसां उकियात निगू रागे हालीगु नं दु (गथे कि भथ्यारी व केदार) वथें हे वहे म्यें वहे दिने सुथे छगू राग, बहनी छगू रागं हालीगु नं (गथेकि मालश्री) । थुकथं थ्व रागया महत्व व वास्तविकता कने क्यने मफैबले गुरुपिं दत्तले जक राग कायेगु चलन ल्यना गुरुपिं मदया वनीबले राग विकृत जक मजूसे मृदङ्ग भजनेथें म्यें पतिकं राग उल्लेख यानातःगु दःसां राग कायम्वाःथें दाफा भजने नं राग हे मकासे भजन जूवनेफु, गनं गनं जूवनाच्वंगु नं दु । उकिं सम्बन्धित विज्ञ जनपिसं थुकी च्यूता तयेमाःगु खनेदु ।

दाफा भजनया भविष्य

थुगु रुपं दाफा भजन किरातकालं शुरु जुया लिच्छवीकालं निसें मल्लकाले थ्यंबले यक्व बिकासजूगु खःसां थौंकन्हय् पिनेंवःगु न्हून्हूगु संगीतयात समाजं अपो येकाः हःगुलिं थनया पुलांगु बाद्यबादनया लोकप्रियता क्रमशः पाःजुजुंवन । उलिजक मखु थुपिं पुलां संगीत व बाद्यवादन कलायात च्यूताः मतसे, वास्ता मयासे रेडियो तथा टेलिभिजने अपो ध्यान ब्यूगुलिं थनया दाफा भजन, मृदङ्ग भजन, नगडा भजने मनूतसे उपेक्षा यानाहल । फलस्वरुप न्हापा शाक्य बज्राचार्य बाहाः बहीपत्तिकं व टोलया प्रमुख प्रमुख थासे यानाच्वंगु दाफा भजन, थौंकन्हय् गनं गनं जक याःनि । गुंलाँ

थ्वकी वनेगु धकाः दाफा थाना बाहाः बही फुक चाःहिला थासंथासे ग्वारा थाना चाहिलाच्वंगु प्रथा नं न्हनाजक मवोंनि, यलया रुद्रवर्ण विहार उबाहालं जक थ्व प्रथायात जीवित यानावंगु दनि। गनं गनं दाफा भजन याःसां राग कायसःपिं गुरुपिं मदया वंगुलिं थःके वक्व च्यापु भिपु वा निपु प्यपु जक राग कया म्येंहालीगु वा राग हे मकासे म्ये हालीगु नं जुयावे धुंकल। नुगः मस्याक धायेगु खःसा ताम्राकार पुचलं मछिन्द्रनाथ या देगले दुने न्ह्याकाः वयाच्वंगु नसंचा भजन छगू हे जक बाकि दनि गन थुपिं न्येपु रगा सःसःथे कया सफू हे मसोसे म्येहाला पोंगा नापं पुया न्येपुं मयाक ग्वारा थाना तदनुरुपं चालीम्येत हाला वयाच्वंगु दु। वथें हे जेष्ठ पुन्हीखुनु काती दभुली मंगले भिन्द्योयाथाय् चलेजुया वयाच्वंगु दाफा भजन व कात्तिक प्याखूया दाफा भजनया पुचलं नसंचा दाफा भजनया गुरुपिं नापं सहभागी जुयाच्वंगु पुचलं सिद्धिनरसिंह मल्ल जुजु यागु ३२ पु म्यें ग्वारा सहित हालाः वयाच्वंगु नं कार्तिक प्याखू प्रबन्ध समितिया कुतलं मुस्किलं चलेयानाच्वंगु दु। भविष्य थ्व नं चलेयाये मफैगु स्थिति वयधुंकल। महर्जन पुचलं चलेयाना वयाच्वंगु टोल टोलया चपाः फलेचा व देव देवीया थासे यानावयाच्वंगु दाफा भजन नं न्हापाथें मदयेधुंकल अथेनं मंकाः खलःया प्रभावंयाना अभनं तःथाय्मछि चले जुयावंगु दनि। परन्तु अननं भिपु न्यीपु ग्वारा व च्यापु भिपु राग जक चलेजुयाच्वंगु दु। न्हापा थुगु दाफा भजन महर्जन समाजेला बुसेंनिसें ज्याःजंकु तकया न्ह्यागु छगू व्यवहारे नं मंगलया रुपे लयता प्रदर्शनया रुपे अनेक सरश्वतिपूजा आदि पूजाआजाया बखते समूहया न्ह्योन्ह्यो वना थासंथासे देव अनुसार ग्वारा थाना लू धुछिं बांसुरी पुया दाफा भजनं लू न्ह्या थाना वा उकिया अनेक मनोरञ्जक बोल कया ढोलक बाजां दाफा खिंयात पाः बिया ऋतु अनुसारया म्यें पुया प्याखूहुया याना वयावंगु खः। आः वनं न्हापाथें चलेयाये थाकुइ धुंकल। उकी नं कार्नेस कनाथ वसेंलि बासुरी प्वीपिनि थाकुःपहः वेधुंकूगु दु। न्यासिखिंया मगःखिं अपो प्रचलने वयाच्वंगु दु।

कार्तिक प्याखने राजोपाध्याय (द्यो बाज्या) पिं, श्रेष्ठपिं प्रमुख गुरु जुया दाफा भजनया आधारे दयकातःगु कात्तिक प्याखने नं पुलांपिं गुरुपिं मदयावंलिसे न्हूपिं युवकपिसं थः पूर्खाया कीर्ति थामेयाय्माः धैगु भाव पाःजुयावं वना कात्तिक प्याखू चलेयायेतः नं खिं थाइपिं वृद्ध जुया असमर्थ जुया मुस्किल ज्वीधुंकूगु दु।

शाक्य समाजे नं पुलांपिं गुरुपिं मदया वंलिसे न्हूगु पुस्तां थुकियात अभिरुचि मकाःगुलिं तःथाय्मछिहे भजन बन्द ज्वीधुंकल। भिदयछ्कः पाःलाःवैगु न्यकूजात्रा श्रृंगभेरी यात्राय् ग्वारा थाय्गु जक याना ल्यंकातया धाःसां भिदँय् छको जात्रा चलेयाना न्हापालिपा भजन चले मजुल धाःसा व नं बुलुहुं बुलुहुं न्हना मवनी धाय्मफु। थ्व ग्वाराथाय्गु चलन नं अथेहे मदया वनीगु सम्भावना दु। उकिसनं दाफा भजन चलेमजूगु कारणं थथे ज्वीबले स्वाभाविकंहे भीगु थ्व उपरोक्त महत्वं जायाच्वंगु (दाफा भजन) न्हना मवनी धकाः धायेमफु। थ्व दाफा भजनया पाखें प्रचार प्रसार जुया ल्यनाच्वंगु बौद्ध संस्कृति बौद्ध परम्परा नेवाः संस्कृति नेवाः परम्परा नं क्रमशः न्हना मवनी धाय्मफु।

थुकथं न्हापा दाफा भजनयात जुजुपिसं हे राज्यस्तरंनापं मान्यता बिया कदर याना प्रेरणाबियातःगु खःसां थौंकन्हय् अथे सरकारयापाखें थुकियात उपेक्षायाना गुठिबन्दोबस्तं थुजागु सांस्कृतिक धार्मिक परम्परा न्ह्याकाच्वनीगु गुठिया जग्गा कया नं थिति बन्दोबस्ते तिसीजिक्व तिसिया हतोत्साह ज्वीकाब्यूगुलिं नं भविष्ये थुकिया बांलाक थुलातय्गु सम्भव म्हजुयावं वनाच्वंगु दु।

छुं छुं गुठिया आयश्रोत दुगु दाफा भजन नं समयानुसार भूमिसुधारया नामं राष्ट्र अधिकरण यागुलिं, आयश्रोत ब्यहोरेमयाःगु कारणं व गुठिया जमीन सुनांफु वं थःगु नामे दतायाना निजिकरण याःगुलिं गुठिया आयश्रोत मदया बाजं जीर्णोद्धार यायेगुलि तकं समस्या ज्वीधुंकूगु दु।

खासयाना बिदेशी संस्कृतिया प्रचारंयाना नं थ्व भीगु बाद्यपरम्परा ह्रास जुजुं वनाच्वंगु स्पष्ट जू। सिनेमा टि.भि. या कारणं नं भीथाय्च्वंगु परम्परागत बादवादन दबूप्याखँ खः प्याखँ निरुत्साहित जुया लिकुनावंगु दु। रेडियो व टि.भि.या थीथी च्यानलं प्रचार यानाच्वंगु बिदेशी संस्कृतिया व्यापक प्रचार प्रसारया प्रभाव व बिदेशी बाजाया प्रशिक्षणं व्यावसायिक बाद्यबादकपिन्त यक्व आम्दानिया श्रोत चूलाःगुलिं मनूत उखे आपाः आकर्षित जुल, परम्परागत बाद्यबादने आर्थिक उन्नतिया अवसर बीमफुगुलिं नं थुखेपाखे अभिरुचि पाः जूगु खनेदु। उकिं इलेहे थुकियात संरक्षण यायेत सम्बन्धित निकायं अवश्यनं छुं दिशा निर्देशन यायेमाःगु दु।

अन्तय् थ्व दाफा (खिं बाजाया) सांस्कृतिकं महत्वयात ताकाल तकं थुला थुकिया महत्वयात बृद्धि यानावं यंके फयेमा धैगु कामना यानगु जुल। अस्तु।